

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ
ТЕХНОЛОГІЙ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
Спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ПРИНЦИП НЕЗАСТОСОВНОСТІ СТРОКІВ ДАВНОСТІ В
МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ : ФОРМУВАННЯ ТА
ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ**

Виконавець: Богатиренко Дарина Анатоліївна

Керівник: доцент Невара Лілія Михайлівна

Нормоконтролер: викладач кафедри Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПУ НЕЗАСТОСОВНОСТІ СТРОКІВ ДАВНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	7
1.1. Сутність поняття «незастосовність строків давності» в доктрині та практиці міжнародного права.....	7
1.2. Історія становлення принципу незастосовності строків давності в міжнародному кримінальному праві.....	14
Висновок до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ	24
2.1. Міжнародне-правове закріплення принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини.....	24
2.2. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини в статутах та практиці міжнародних трибуналів.....	33
2.3. Принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в Міжнародному кримінальному суді.....	40
2.4. Інтерпретація принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в практиці ЄСПЛ.....	47
Висновок до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	54
3.1. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві зарубіжних держав.....	54
3.2. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві України.....	56
Висновки до третього розділу.....	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Воєнні злочини та злочини проти людства, згідно норм міжнародного права, визнаються тяжкими і особливо небезпечними злочинами. У зв'язку із цим, міжнародна спільнота вважає, що з метою недопущення створення у подальшому загроз агресивної війни, геноциду та інших масових злочинів слід закріпити принцип незастосовності строків щодо воєнних злочинів та злочинів проти людства. Втім, вже сьогодні міжнародна спільнота намагається не помічати актів відкритої агресії з боку Російської Федерації щодо сусідніх країн: Грузія, Україна. Крім того, залишаються непокараними окремі злочини ще часів другої світової війни, де ми на прикладі Японії розгорнуто покажемо сутність, порядок та принципи правового регулювання незастосування строків давності за злочини проти людства.

Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз принципу незастосування строків давності в міжнародному кримінальному праві, виявлення проблемних аспектів та шляхів їх усунення.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність поняття «незастосовність строків давності» в доктрині та практиці міжнародного права;
- дослідити історію становлення принципу незастосовності строків давності в міжнародному кримінальному праві;
- визначити міжнародне-правове закріплення принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини;
- окреслити принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини в статутах та практиці міжнародних трибуналів;
- визначити принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини в Міжнародному кримінальному суді;
- дати характеристику інтерпретації принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в практиці ЄСПЛ;

- дослідити принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві зарубіжних держав;

- визначити принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві України.

Об'єкт дослідження – міжнародно-правові відносини, що виникають у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Предмет дослідження - принцип незастосовності строків давності в міжнародному кримінальному праві: формування та практика застосування.

Інформаційну базу дослідження складають: Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 р., Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 26 листопада 1968 р., Женевські конвенції 12 серпня 1949 року про захист жертв війни, Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців 08.08.1945 р., Римський Статут Міжнародного кримінального суду 17 липня 1998 р. зі змінами, Кримінальний кодекс України, Конституція України та ряд інших міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо здійснення кримінального правосуддя. Використана також наукова та довідкова література (тлумачні словники, підручники, посібники, монографії, дисертації та автореферати дисертацій, наукові статті та тези доповідей).

Методи дослідження. У ході дослідження було використано сукупність методів наукового пізнання, які базуються на установах об'єктивного і широкого аналізу суспільних явищ правничої природи. Аналіз належних нормативно-правових актів та науково-теоретичних джерел є головними методами дослідження у питанні стосовно міжнародно-правового регулювання та контролю притягнення до відповідальності осіб, які здійснили воєнні злочини та злочини проти людства, в розумінні Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. У ході вивчення та порівняння відмінних наукових думок використовувався метод порівняльно-правового аналізу стосовно

досліджуваного питання, в тому числі порівняння аспектів Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 р. та Конвенції про незастосованості строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 26 листопада 1968 року, порівнянні юридичного змісту понять «людство» та «людяність». У питанні визначення змісту і спрямування норм законодавства, що є регуляторами відносин був використаний метод логічного аналізу. В дослідженні використовується закон логіки і понятійно-категоріальний апарат згідно формально-логічного методу. Використовуються також методи абстрагування, аналогії та узагальнення тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. На сьогоднішній день дана тема доволі не досліджена, проте є дуже актуальною та найбільш ваговою. У дипломній роботі присутні нові оцінки, самостійні висновки по даній темі.

Новизна дипломної роботи точно визначається у науково-теоретичних висновках, положеннях і рекомендаціях, основними з яких є такі:

Вперше: комплексно досліджено проблему незастосування строків давності та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності в умовах існування активного військово-політичного конфлікту.

Вдосконалено: теоретичні та практичні аспекти дієвості принципу незастосування строків щодо воєнних злочинів та злочинів проти людства.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

- поняття «незастосовність строків давності»;
- історії становлення принципу незастосовності строків давності в міжнародному кримінальному праві;
- міжнародно-правового закріплення принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини;
- принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в статутах та практиці міжнародних трибуналів
- принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в Міжнародному кримінальному суді;

- інтерпретації принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в практиці ЄСПЛ;
- принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві зарубіжних держав;
- принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в українському законодавстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає у спроможності використання результатів отриманих у ході досліджень:

- у науковій сфері - для проведення подальших цілеспрямованих досліджень за темою роботи;
- у навчальній сфері - при підготовці загальних курсів лекцій, у ході підготовки лекційних занять, семінарських та практичних занять;
- у законодавчій діяльності – у ході підготовки проектів змін з метою удосконалення законодавства, що забезпечує незастосування строків щодо воєнних злочинів та злочинів проти людства.

Структура дипломної роботи. Дана робота містить вступ, основну частину, що має 3 розділи та 8 підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел. Загальна кількість сторінок **89**. Список використаних джерел нараховує **78** найменування.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПУ
НЕЗАСТОСОВНОСТІ СТРОКІВ ДАВНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Сутність поняття «незастосовність строків давності» в доктрині та практиці міжнародного права

Одним із базових принципів міжнародного кримінального права є принцип незастосовності строків давності. Якщо звернутися до першоджерел виникнення принципів незастосовності та можливої «застосовності» строків давності, то загальноприйняте міжнародне звичаєве право, зазвичай, використовується щодо окремих злочинів у вигляді того, як саме воно існувало на момент скоєння цих злочинів. Міжнародне право містить думку щодо доктрини інтертемпорального права, яка є загальноприйнятою та відповідно до якої «юридичний факт має бути оцінений з точки зору права, що раніше існувало разом з ним, а не такого, що діє на момент виникнення конфлікту» [53, с. 845].

Таким чином, в міжнародному праві принцип незастосовності строків не є абсолютним і має правове відображення як право, а не обов'язок держав учасників здійснювати певні дії, щодо притягнення до відповідальності осіб. Згідно Конвенції про незастосування строків давності існує окремий перелік злочинів щодо яких застосовується цей принцип.

Однак міжнародні нормативно-правові акти не наводять тлумачення цієї дефініції. У довідковій літературі незастосовність строків давності визначається як відмова держави поширювати строк давності щодо військових злочинів і злочинів проти людяності [3].

Однак, на нашу думку, наведене визначення не дає змогу скласти чітке уявлення щодо сутності поняття «незастосовність строків давності». З огляду на це, спробуємо з'ясувати сутність поняття «незастосовність строків давності»

через призму категорій «незастосовність», «строк», «строк давності». Так, тлумачний словник сучасної української мови дає наступне визначення строку: «визначений, встановлений для чого-, кого-небудь відрізок часу, проміжок часу взагалі» [6, с. 1404].

Строки в кримінальному праві – це передбачений законом або встановлений судом період часу, з яким закон пов’язує початок, реалізацію і закінчення кримінально-правових відносин [29, с.58].

Слід зазначити, що строки мають найбільш тривалу історію саме в інституті давності. І це не дивно, адже вони іманентно притаманні самій природі даного інституту. Слово «давність» означає, що «цей давній характер відносин або стану повинен певним чином відбитися на права і обов’язки осіб (юридичних і фізичних), яких це стосується» [27, с. 137]. Таким чином, «давність» як темпоральна категорія в кримінальному праві тісно пов’язана з «строками», але ці поняття не є тотожними. Давність – віддаленність від часу якої-небудь події чи явища, відрізок часу в минулому, під час перебігу якого дана подія чи явище відбувалася [9, с. 559]. В. В. Скибицький визначає давність як сплив певних, вказаних у законі строків, що усувають кримінальну відповідальність за вчинений злочин або відбування засудженим покарання, призначеного невиконаним вироком [38, с. 184].

Сутність давності злочину базується на виділенні законодавцем конкретних періодів часу, перебіг яких відразу після вчинення злочину особою вважається достатньою підставою для її звільнення від кримінальної відповідальності (чи від покарання) [11]. Під давністю в кримінальному праві необхідно розуміти встановлений законом строк, закінчення якого тягне за собою для особи, яка вчинила злочин, юридичні наслідки у виді звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) або звільнення від виконання призначеної судом міри покарання (ст. 80 КК України) [28, с. 75].

О. Ф. Ковітіді зазначає, що строком давності є певний відрізок часу, закінчення якого зупиняє кримінально-правові відносини, які виникли щодо вчиненого злочину [16, с. 168].

Юридичний словник давність притягнення до кримінальної відповідальності визначає як закінчення встановленого законом строку, після якого виключається кримінальна відповідальність і застосування покарання за скоєний злочин [42, с. 6].

Строк давності – це передбачений ст. 49 КК України певний проміжок часу від моменту скоєння злочину до дня настання вироком законної сили, його закінчення є підставою звільнення особи, що скоїла злочин, від кримінальної відповідальності.

Кримінальний закон містить дві статті присвячені інституту давності: ст. 49 КК України – передбачає давність притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто строки, після закінчення яких особа не може бути притягнена до кримінальної відповідальності за злочин, який здійснила раніше; ст. 80 КК України – передбачає давність виконання обвинувального вироку, тобто відмову держави від виконання призначеного певній особі покарання у тому разі, якщо воно не було виконано упродовж конкретного строку з дня набрання вироком законної сили. Фактором, який компенсує караність злочину в двох випадках виступає час. Давність притягнення до кримінальної відповідальності вчені розуміють як закінчення певних строків з дня вчинення злочину, після чого особа, яка вчинила злочин, не може бути притягнутою до кримінальної відповідальності [2, с. 12].

Строки давності мають свої межі: момент початку і момент закінчення. Дана обставина обумовлює необхідність розглянути загальні питання обчислення строків давності, оскільки без точного визначення зазначених меж неможливо прийняти правильне рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Що ж стосується поняття «незастосування», то у під ним розуміється відмова від застосування чого-небудь, невживаність [6, с.760].

З вищевикладеного доходимо висновку, що під поняттям «незастосовність строків давності» у міжнародному кримінальному праві слід розуміти передбачену міжнародними нормативно-правовими актами

невживаність встановленого законом строку, після якого виключається кримінальна відповідальність і застосування покарання за скоєний злочин.

У науці міжнародного права злочини проти людяності і воєнні злочини часто поєднують в більш широку групу – злочини проти безпеки людства і міжнародного правопорядку [23]. Під міжнародним правопорядком розуміється певний порядок у взаємовідносинах між державами, передбачений і встановлений міжнародним правом. Міжнародний правопорядок – це такий порядок відносин, який функціонує на основі норм та принципів міжнародного права для регламентації правовідносин між його суб'єктами. Такий правопорядок є універсальним.

Міжнародний правопорядок як міжнародно-правове явище не співпадає змістовно з такими поняттями, як «світовий порядок» та «світовий правопорядок». «Світовий порядок» являє собою геополітичну категорію, що відображає методи та засоби політичного регулювання міжнародних відносин у рамках глобалізованої світової спільноти. Разом із тим, використовуючи міжнародно-правовий інструментарій, світовий порядок може виступити як спосіб організації та реорганізації міжнародного правопорядку [41].

На думку І. І. Карпець, злочини, які посягають на міжнародний правопорядок є діяннями, що передбачаються конвенціями або угодами міжнародного характеру, які не мають відношення до злочинів проти людяності, однак впливають на прості відносини держав, завдаючи шкоду мирній співпраці у сферах суспільних відносин (економічна, соціально-культурна, майнова та т. д.), у тому числі і організаціям та громадянам, карані чи відповідно до норм, які встановлені в міжнародних конвенціях або договорах, що є ратифікованими у встановленому порядку, чи відповідно до норм національного кримінального законодавства [15].

Останнім часом перелік злочинів проти міжнародного правопорядку поповнюється. В. П. Панов, зокрема, зазначає, що при постійному зростанні міжнародної злочинності і невтішних прогнозах спеціалістів у цій галузі перелік злочинів міжнародного характеру не може бути вичерпним. Автор не

виключає появи змін у їх якісних та кількісних характеристиках в умовах посилення нестабільності міждержавних відносин [30]. Режим, за якого функціонування системи міжнародних відносин здійснюється на основі сумлінного виконання зобов'язань суб'єктів, називається міжнародною законністю. В основі законності знаходиться механізм, сутність якого полягає в тому, що суб'єкт, який володіє правом, зацікавлений у виконанні зобов'язання іншою стороною, у її правомірній поведінці та додає наявні в його розпорядженні засоби для досягнення мети. Але виконання зобов'язань іншою стороною можливо в тому випадку, якщо сам суб'єкт буде вірний своїм зобов'язанням. Відстоюючи свої права, держава затверджує режим міжнародної законності. Однією з основних умов законності є наявність гарантій, за допомогою яких підтримується, а в разі потреби – відновлюється законність. Отже, гарантії законності – це спеціальні засоби і обставини, що дійсно забезпечують вимоги законності. А саме: попередження, виявлення та припинення правопорушень, а також невідворотність юридичної відповідальності [20].

Таким чином злочини, які посягають на міжнародний правопорядок – це ті злочини, які порушують порядок відносин, які функціонують на основі норм та принципів міжнародного права. Специфікуючи міжнародні стандарти до злочинів, передбачених Розділом XX Кримінального кодексу України можна згрупувати їх у залежності від загального об'єкта таким чином:

1) мир виступає загальним об'єктом для таких злочинів, як: пропаганда війни та планування, підготовка, вирішення і ведення агресивної війни (ст. 436 та ст. 437 Кримінального кодексу України);

2) безпека людства виступає загальним об'єктом для таких злочинів: порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України), найманство (ст. 447 Кримінального кодексу України); застосування зброї масового знищення (ст. 439 Кримінального кодексу України), розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (стаття 440 Кримінального кодексу України), екоцид (ст.

441 Кримінального кодексу України), геноцид (ст. 442 Кримінального кодексу України);

3) міжнародний правопорядок виступає загальним об'єктом для таких злочинів, як: виготовлення, розповсюдження комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (стаття 4361 Кримінального кодексу України), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 Кримінального кодексу України), злочини проти осіб та установ, які містять міжнародний захист (стаття 444 Кримінального кодексу України), незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також Червоного Кристала (стаття 445 Кримінального кодексу України), піратство (ст. 446 Кримінального кодексу України).

Щодо розуміння Європейської конвенції про незастосування строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності слід дати загальну характеристику та правову, лінгвістичну оцінку злочинам проти «людяності». Людяність є загальною моральною, етичною і правовою нормою, яка закріплена на засадах гуманізму, милосердя, справедливості. Людяність не дозволяє приносити іншим фізичним особам муки і страждання, смерть, катування, голод, крім того, передбачає гуманну поведінку щодо військовополонених. Таким чином, злочини проти людяності мають бути категорією злочинів проти людства, як широкої правової категорії.

«Злочини проти людства» як назва категорії злочинів у міжнародному праві вперше з'явилися у спільній декларації урядів Великобританії, Франції і Росії 28 травня 1915 року відносно протесту проти геноциду, вчиненого Туреччиною проти вірменського населення. У результаті злочину, вбивства понад мільйона людей, змусило міжнародну спільноту назвати вчинок «злочином проти людяності та цивілізації», за що керівники уряду Туреччини повинні нести відповідальність. Є низка міжнародних угод, які включають такі міжнародні злочини, як злочини проти людства: Статут Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, ст. 6с; Хартія Міжнародного воєнного

трибуналу у Токіо, ст. 5с, ст. II, 1с; Конвенція ООН 9 грудня 1948 р. Про попередження злочину геноциду та покарання за нього; Закон №10, прийнятий Контрольною радою союзних держав у Німеччині в 1945 р., Статути міжнародних кримінальних трибуналів по Руанді ст. 2-3 та Югославії, статті 3-5; Статут міжнародного кримінального суду, стаття 7.

Злочини проти людяності підлягають загальній юрисдикції. Мається на увазі, що держави повинні переслідувати або видавати злочинця, жодна особа, звинувачена у вчиненні такого злочину, не має права вимагати звільнення від покарання за політичними ознаками, держави повинні допомагати одна одній в наданні доказів такого злочину. Істотним є той факт, що злочинець не має права вимагати захисту, посилаючись на вчинення дій за дорученням «начальника», і що він не підпадає під будь-який строк обмеження, що містяться в законах будь-якої країни. І жоден, навіть глава держави, не має імунітету від переслідування за звинуваченням у вчиненні такого злочину.

Відповідно, особи, які вчиняють міжнародний злочин, несуть міжнародну кримінальну відповідальність, оскільки це закріплено в міжнародному праві відповідно до Уставу і Вирокам Міжнародного воєнного трибуналу від 11 грудня 1946 року, Статутом Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що були здійснені на території колишньої Югославії, Конвенцією про геноцид та апартеїд, проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, що був прийнятий на сорок шостій сесії Комісії міжнародного права ООН у 1994 році.

З огляду на соціальні небезпеки міжнародних злочинів, їх схильність до розвитку, що може призвести до світової катастрофи, відповідальність держави-порушника виражається в різних формах і ступенях обмеження її суверенітету. Однією з форм такого обмеження є відповідальність винних відповідно до міжнародного права, дуже часто всупереч національному законодавству держави-правопорушника. Відповідно, індивіди несуть міжнародну кримінальну відповідальність за злочини проти людяності, що

передбачено рядом міжнародних нормативно-правових актів. Особи зобов'язані дотримуватись норм міжнародного права та, у разі їх порушення, нести покарання відповідно до норм міжнародного права, навіть якщо таке покарання не передбачено в національному законодавстві, громадянином якого є фізична особа. Держава повинна нести відповідальність за вчинення злочину фізичною особою у вигляді обмеження суверенітету, коли злочинця видають для міжнародного суду.

1.2. Історія становлення принципу незастосовності строків давності в міжнародному кримінальному праві

Інституціональний аспект поняття міжнародного кримінального правосуддя характеризується тим, що органи міжнародного кримінального правосуддя доповнюють національні органи правосуддя відповідно до принципу компліментарності. При цьому основне завдання щодо притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні міжнародних злочинів осіб покладається на національні судово-правові системи, які повинні діяти відповідно до міжнародного принципу «aut dedere aut iudicare». Тільки у випадках масового вчинення на території держави міжнародних злочинів чи їх вчинення керівниками держави або у випадках, коли національна влада не бажає чи не має можливості запобігти вчиненню цих злочинів, застосування механізмів міжнародного кримінального правосуддя є необхідним та можливим.

Принцип незастосування строків давності вперше був проголошений у Конвенції про незастосування строку давності до військових злочинів і злочинів проти людства 26 листопада 1968 року. [8] і має значення тільки для зазначених у Конвенції категорії злочинів з огляду на їх особливу небезпеку для всієї світової спільноти [19, с. 93-95].

Так, на своїй 21 сесії в 1965 році Комісія з прав людини розглянула на підставі пропозиції Польщі «Питання щодо покарання військових злочинців та

осіб, що скоїли злочини проти людства». 9 квітня 1965 року Комісія прийняла резолюцію 3 (XXI), в якій просила Генерального секретаря провести дослідження з проблем, що виникають в галузі міжнародного права в зв'язку з військовими злочинами і злочинами проти людства, і за існуючою юридичною процедурою забезпечення принципу незастосування терміну давності до таких злочинів.

Згодом, вже на своїй 22 сесії в 1966 році Комісія мала в своєму розпорядженні проведені Генеральним секретарем дослідження, засновані на вивченні норм міжнародного права, що стосуються військових злочинів і злочинів проти людства, і відповідних рішень Організації Об'єднаних Націй, а також інформації, отриманої від урядів з цього питання. Крім того, Комісія мала в своєму розпорядженні заяви неурядових організацій по цій темі. Після обговорення даної теми Комісія постановила, що сферу дії даної конвенції слід обмежити незастосовністю строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (доповідь Комітету з питань прав людини, E / 4184).

За рекомендацією, яку містить резолюція 3 (XXII) Комісії від 4 квітня 1966 року, Економічна і соціальна рада згодом прийняла резолюцію 1158 (XLI) від 5 серпня 1966 року, в якій настійно закликала, зокрема, всі держави запобігати застосування строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства. У резолюції також містилося прохання до всіх держав-членів і членів спеціалізованих установ і Міжнародного агентства з атомної енергетики повідомляти Генерального секретаря про заходи, які вони прийняли у зв'язку з цими проханнями, з тим щоб Генеральний секретар міг представити доповідь про ці заходи на 23 сесії Комісії. Крім того, до Комісії було адресовано прохання підготувати на своїй 23 сесії проект конвенції, яка передбачає, що ніякий термін давності не застосовується до воєнних злочинів і злочинів проти людства, незалежно від часу скоєння цих злочинів, для розгляду його Радою на її 43 сесії і для схвалення його Генеральною Асамблеєю на її 22 сесії. Генеральному секретарю було запропоновано підготувати попередній проект такої конвенції.

На своїй 23 сесії в 1967 році Комісія мала в своєму розпорядженні записку Генерального секретаря, доповідь Генерального секретаря про заходи, вжиті урядами, і попередній проект конвенції, підготовлений Генеральним секретарем. На підставі цих документів Комісія постановила заснувати робочу групу для розгляду тексту проекту конвенції спільно з зауваженнями, рекомендаціями і пропозиціями, зробленими в ході дебатів в Комісії, і для подання Комісії доповіді про свої висновки.

Однак через нестачу часу Робоча група не змогла розглянути преамбулу і статті IV-VII, IX, IX-a, X-XII проекту Генерального секретаря. Разом з тим вона включила в свою доповідь проекти текстів статті I, пунктів 1 і 3 статті II і альтернативні тексти пункту 2 статті II; крім того, вона розглянула статтю VIII і поправку, представлену Комісії Грецією, а також пропозиції та поправки інших держав.

16 березня 1967 року Робоча група представила свою доповідь Комісії.

20 березня 1967 Комісія прийняла резолюцію 4 (XXIII), в якій, зокрема, висловила свій жаль з приводу того, що через нестачу часу вона не мала можливості підготувати запитаний проект конвенції. Після чого Комісія передала Раді попередній проект конвенції, підготовлений Генеральним секретарем, і доповідь Робочої групи спільно з усіма пропозиціями, представленими Комісії, і протоколами дискусій по цьому пункту.

Крім того, Комісія просила Рада запропонувати Генеральному секретарю включити в проект порядку денного Генеральної Асамблеї у вигляді нового окремого пункту питання стосовно покарання військових злочинців та індивідів, що скоїли злочини проти людства.

На своїй 42 сесії в 1967 році Рада прийняла запропоновану Чехословаччиною резолюцію 1220 (XLII) з усними поправками, внесеними Сполученим Королівством, в якій було висловлено надію на те, що Генеральна Асамблея прийме в найближчому майбутньому конвенцію про незастосування терміну давності до воєнних злочинів та злочинів, вчинених проти людства.

У період з 20 листопада по 7 грудня 1967 року спільна робоча група провела сімнадцять засідань. 30 листопада спільна робоча група прийняла проект конвенції, що складався з преамбули і десяти статей.

Третій комітет обговорив доповідь спільної робочої групи, але не зміг завершити розгляд проекту конвенції.

13 грудня 1967 року Третій комітет прийняв проект резолюції, представлений Гвінеєю, Дагомея, Індією, Ліваном, Нігерією, Об'єднаною Республікою Танзанія і Сирією, з поправками, внесеними Нідерландами, Норвегією та Сполученим Королівством, для розгляду Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Третього комітету.

18 грудня 1967 Асамблея прийняла резолюцію 2338 (XXII), в якій вона висловила подяку спільній робочій групі Третього і Шостого комітетів за виконану нею роботу і просила Генерального секретаря направити державам-членам доповідь спільної робочої групи, що містить текст проекту конвенції, прийнятий групою, і запропонувати їм подати зауваження щодо цього проекту конвенції.

На 23 сесії Генеральної Асамблеї в 1968 році Третій комітет мав у своєму розпорядженні проект конвенції, представлений спільною робочою групою, і зауваження урядів по ньому. На основі пропозиції Польщі Третій комітет прийняв рішення не проводити загальні дебати по цій темі, а негайно приступити до розгляду преамбули і основних статей проекту конвенції.

15 жовтня 1968 року Третій комітет прийняв весь проект конвенції з внесеними до нього поправками. Відповідно, 26 листопада 1968 року Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 2391 (XXIII), в додатку до якої наводиться текст Конвенції про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

Документ набув чинності 11 листопада 1970 року - на дев'яностий день з моменту здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй десятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Конвенція має застосовуватись до правопорушень, які вчинені після набрання нею чинності для відповідної Договірної Держави. У тому числі до правопорушень, які були скоєні до такого набрання чинності, у випадках, коли в той проміжок строку давності ще не пройшов.

Згідно положень ст. 1 цієї Конвенції кожна Договірна Держава повинна вживати будь-які необхідні заходи з метою забезпечити незастосованість строків давності притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироків у зв'язку з правопорушеннями таким чином, що вони мають підлягати покаранню згідно з її внутрішнім правом:

«1. Злочинами проти людяності, визначеними в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р.;

2. а) порушеннями, визначеними в статті 50 Женевської конвенції 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, статті 51 Женевської конвенції 1949 р. про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, статті 130 Женевської конвенції 1949 р. про поводження з військовополоненими й статті 147 Женевської конвенції 1949 р. про захист цивільного населення під час війни;

б) будь-якими аналогічними порушеннями законів війни, що діють під час набрання чинності Конвенцією, і звичаїв війни, які існують у цей час і які не охоплюються зазначеними вище положеннями Женевських конвенцій, - коли відповідне конкретне порушення має особливо серйозний характер або за фактичними обставинами і умисним характером, або за масштабами передбачуваних наслідків.

3. Будь-яким іншим порушенням норми або звичаю міжнародного права, яке може бути надалі встановлене і яке відповідна Договірна Держава вважає таким, що має характер, аналогічний до тих, що згадані в пунктах 1 або 2 цієї статті».

Принцип незастосування строків давності закріплено й у Римському Статуті. Так, зокрема, у контексті досліджувано питання варто зазначити, що

щодо принципу незастосування строків давності існує застереження. Йдеться про ст. 19 Римського Статуту [39], яка встановлює, що цей принцип діє тільки відносно злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, визначених у ст. 5 і обмежених самими серйозними злочинами, що викликають стурбованість всієї світової спільноти.

Втім Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду до сьогодні не є ратифікованим Україною. Імперативна норма щодо незастосування строків давності до усіх справ, підсудних МКС, на нашу думку, є дуже сильною. Проблеми відмови від ратифікації Римського Статуту також слід відносити до історичного розвитку, адже це є надзвичайно важливий етап, який не закінчений до сьогодні.

Профілактика та боротьба з міжнародними злочинами постійно були предметом розгляду та співробітництва міжнародної спільноти, тому що такі злочини можуть зачіпати цілі нації чи групи людей за різними характеристиками. Історія підтверджує, що держави часто не можуть засуджувати конкретних осіб, винних у масовому знищенні людей через їх небажання оголошувати певні діяння злочинними або тому що такі діяння вчиняються найвищими посадовими особами країни, такими як глава держави. Незважаючи на те, що питання про затягування ратифікацією Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, Україною кілька разів піднімалося у наукових колах, така проблема дотепер залишається дискусійною та нагальною, особливо з огляду на наміри закріпити у Конституції України стратегічний курс держави на набуття повноцінного членства в Європейському Союзі.

Наприклад, 17 липня 1998 р. у Римі після дипломатичної конференції повноважних держав-членів ООН, було прийнято Статут Міжнародного кримінального суду, що набув чинності 1 липня 2002 року після ратифікації 11 квітня 2002 р. 66-ма державами [40]. МКС сформований як перший постійний міжнародний судовий орган кримінальної юрисдикції. Нині зі 160 країн, що беруть участь у конференції, Римський статут МКС був ратифікований 124

державами, включаючи всі держави-члени ЄС [2], що підтверджує визнання ЄС важливості такого органу у боротьбі з найбільш серйозними і небезпечними злочинами.

Україна брала активну участь щодо підготовки Римського статуту та його підписання 20 січня 2000 р., але ще не ратифікувала його. На сьогоднішній день існує ще 30 країн (окрім України), що підписували РС і не ратифікували РС. Серед пострадянських країн - Вірменія, Киргизстан, Російська Федерація та Узбекистан.

Через те, що питання з приводу ратифікації Римського статуту нині є відкритим, потрібно з'ясувати причини такої довгочасної затримки ратифікації (більше 18 р.) і знайти рішення щодо усунення існуючих перешкод, оскільки це є елементом історико-правового розвитку інституту незастосування строків давності.

Згідно преамбули і ст. 1 Римського статуту, МКС доповнює національні кримінальні юрисдикції (включаючи судові органи). Тобто робота МКС базується на принципі взаємодоповнюваності, який розкрито у статті 17 РС, і полягає в тому, що МКС здійснює свою юрисдикцію лише у випадках, коли у держави немає бажання чи можливості розслідувати злочин самостійно.

Першим і головним аргументом неспроможності ратифікації Україною РС одразу після її підписання був Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в / 2001 про невідповідність Основному Закону України абзацу 10-го преамбули та статті 1 РС, згідно з якими Міжнародний кримінальний суд, доповнює національні органи кримінального судочинства. «Конституційний Суд України зробив висновок, що можливість такого доповнення судової системи України не передбачена Розділом VIII «Справедливості» Конституції України, а отже, приєднанням України до РС згідно абзацу другого статті 9 Конституції України можливий лише з моменту внесення відповідних поправок [4].

Тобто, з вищевикладеного видно, що основною причиною неспроможності ратифікувати РС відразу після її підписання був

взаємодоповнюючий характер діяльності МКС. Дуже цікавий і релевантний приклад тлумачення суті «взаємодоповнюваності» наводить П.Д. Пилипенко. Він звертає увагу на те, що якщо ми аналізуємо офіційну версію РС, англійською мовою слово «доповнення» у пункті 10 Преамбули визначається як «complementary».

Тому, наприклад, у Польщі в своїй версії РС, було викладено аналогічний десятий абзац преамбули наступним чином «Międzynarodowy Trybunał Karny utworzony na podstawie niniejszego statutu ma charakter komplementarny w stosunku do krajowych systemów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych». Тобто, не «uzupełnia» (доповнює) а «має характер комплементарний щодо національних органів кримінальної юстиції». Крім того, цей пункт визнається одним із принципів (основ) МКС. Значення цього так званого принципу взаємодоповнення полягає в тому, що МКС не доповнює, а функціонує спільно з судовими органами держав-членів РС.

Так, у пункті 2.3.3. Висновку від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, КС України зазначається, що «...конституційні положення щодо заборони видачі громадян України (навіть за умови широкого тлумачення поняття «видача») не можна розглядати окремо від міжнародно-правових зобов'язань України. При цьому слід мати на увазі також принцип комплементарності, закріплений у Статуті (стаття 17), з якого випливає, що в разі задіяння національної юрисдикції щодо осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, Міжнародний кримінальний суд не здійснюватиме щодо них власної юрисдикції, отже, і питання про передачу їх Міжнародному кримінальному суду не виникатиме».

У цьому ж Висновку пункт 2.2.3. зазначається, що «Особи, що користуються правом недоторканності, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за національним законом, який відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави, шляхом задіяння внутрішньодержавних (національних) судових механізмів. Згідно з покладеним в основу Статуту (стаття 17) принципом комплементарності Міжнародний

кримінальний суд не приймає справи до свого розгляду, якщо відповідна особа вже була засуджена з дотриманням належної законної процедури іншим судом (у тому числі національним) за діяння, заборонені Статутом (стаття 20)». Можна зробити висновок що, пояснюючи належність Конституції України положень Римського статуту, що суперечать гарантії недоторканості народних депутатів, а також Глави держави і суддів, суперечать гарантіям, які вже закріплені, стосовно заборонення видачі громадян України, КС України дає тлумачення принципу комплементарності не у сенсі «принципу, який доповнює існуючу систему національних судів», а у сенсі «володіє комплементарним характером стосовно національних органів кримінальної юстиції». Мається на увазі, що КС України по-всякому дає тлумачення у Висновку щодо принципу комплементарності й у вищезгаданих прикладах такий принцип розкривається саме у сенсі допоміжного характеру МКС, що, як ми бачимо відповідно до 5-го абзацу п. 2.1. Висновку, даний принцип не суперечить Конституції України.

Загальновідомо, що з метою ліквідації визначеної КС України перешкоди стосовно питання ратифікації РС, у Законі України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», а саме у статті 124 Конституції України, яка викладена у кінцевому варіанті та її шостій частині тепер передбачено, те, що «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду». Проте, як визначено прикінцевими та перехідними положеннями Закону № 1401-VIII, частина шоста статті 124 Конституції України у зазначеній редакції набирає чинність через 3 роки з дня, наступного за днем опублікування такого Закону [12], тобто з 30 червня 2019 року.

Отже, не зважаючи на внесені зміни до Конституції України стосовно питання визнання юрисдикції МКС, практична реалізація таких положень законодавцем відтерміновано без роз'яснення будь-яких причин, які, зазвичай, вказуються у пояснювальних записках чи висновках головного комітету

Верховної Ради України згідно відповідного проекту Закону. Крім того, у ЄС трирічний строк є «незвичайним у міжнародній практиці» [4].

Таким чином, вже після червня 2019 року, Україна вступила в умови «можливості визнання» юрисдикції МКС. Звісно це не є пряма ратифікація, і тут відчувається деяка диспозитивність норми, що зумовлює сумніви в її ефективності. Залишилося дочекатися правозастосовчої практики в даних правових позиціях Конституції України та Римського Статуту МКС.

Висновок до першого розділу

Отже, під поняттям «незастосовність строків давності» у міжнародному кримінальному праві слід розуміти передбачену міжнародними нормативно-правовими актами невживаність встановленого законом строку, після якого виключається кримінальна відповідальність і застосування покарання за скоєний злочин.

Принцип незастосування строків давності вперше був проголошений в Конвенції про не застосування строку давності до військових злочинів і злочинів проти людства 26 листопада 1968 р. і має значення тільки для зазначених у Конвенції категорії злочинів з огляду на їх особливу небезпеку для всієї світової спільноти.

РОЗДІЛ 2
ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ
НЕЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ
ЗЛОЧИНИ

2.1. Міжнародне-правове закріплення принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини

Міжнародне кримінальне право, являючись самостійною галуззю сучасного міжнародного публічного права, у той же час знаходиться у тісному взаємозв'язку з багатьма інститутами як міжнародного права, так і внутрішнього державного кримінального і кримінально-процесуального права. Тому при дослідженні закріплених у різних нормативних актах принципів міжнародного кримінального права необхідно брати до уваги їх комплексний характер. Класифікація принципів міжнародного кримінального права заснована на системному підході, оскільки принципи є більш загальними нормами, які функціонують у всіх сферах правового регулювання та мають відношення до всіх суб'єктів, тому для з'ясування спірних в науці питань обсягу і змісту міжнародного кримінального права, а також практики застосування кримінально-правових норм так важливо визначення системи принципів цієї галузі.

Основні принципи міжнародного права складаються із системи правових положень і норм, що закріплюють обов'язковий характер найбільш важливих її правил. Перелік принципів може бути нормативно-правовою основою регулювання міжнародних кримінально-правових відносин лише при умові, яка буде представляти масив нормативних положень, позбавлений внутрішніх розбіжностей. У свою чергу, узгодженість елементів – одна із властивостей саме такого явища як система. Основне значення системного підходу при визначенні принципів міжнародного кримінального права полягає у тому, щоб підкреслити взаємозв'язок і взаємозалежність принципів, що знайшли

юридичне закріплення у різних міжнародних і внутрішньодержавних нормативних актах, що згруповані у групи (категорії) і представлені у певному ієрархічному порядку.

У теорії права принципами називають висхідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають духовну і організаційну основу розвитку і функціонування права [19, 151]. Їхня цінність полягає у тому, що принципи права являються трансляторами правової традиції, оскільки існують у правовому досвіді й правовій діяльності. Відмінною рисою міжнародного кримінального права являється юридичне оформлення доволі великої кількості його принципів [14, 63].

Основу цієї системи складають загальні принципи права та принципи міжнародного права, а специфіка галузі міжнародного кримінального права, безумовно, вимагає розробки і власної системи принципів. Існування і правовий зміст принципів залежить від розвитку міжнародних відносин. Тому нормативний зміст принципів сучасного міжнародного права з плином часу зазнає змін й наповнюється новим змістом під впливом розвитку міжнародних суспільних відносин та змін у правовому регулюванні. Особливо разючі зміни у цьому відношенні відбуваються у міждержавних відносинах наприкінці ХХ ст. і в нинішньому столітті. Про це свідчить прийняття Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. [8] та ряду інших важливих документів, які привели до подальшого звуження сфери внутрішньої юрисдикції держав.

Трансформація міжнародного співтовариства після Другої світової війни з 1945 р. змінила акцент у міжнародному праві з міжнародного звичаєвого права з його семи основними принципами (суверенітет, визнання, згода, добра совість, свобода морів, відповідальність та самооборона) на принципи, встановлені у договірному праві – Статуті Організації Об'єднаних Націй.

В Конвенції про незастосування строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів яскраво виражений принцип *ne bis in idem* (заборона повторного притягнення до відповідальності особи за здійснення одного й того ж злочину

по міжнародному кримінальному праву), де кожна особа, звинувачена у міжнародному злочині чи обвинувачена у скоєнні злочину міжнародного характеру, має право на справедливий розгляд судової справи; здійснення правосуддя тільки судом; гласність судового розгляду та право на захист; рівність осіб перед кримінальним законом і судом; принципи дії кримінального закону у часі та просторі (принцип незастосування строків давності, територіальний принцип дії міжнародного кримінального права тощо). Тобто, при вирішенні питання незастосування строків давності, обов'язково має бути враховано те, чи особа вже притягувалася до відповідальності за ті самі правопорушення.

Щодо принципу незастосування строків давності також існує застереження, він має значення тільки для зазначених у Конвенції категорії злочинів з огляду на їх особливу небезпеку для всієї світової спільноти [15, 93-95]. Крім того, ст. 19 Римського Статуту встановлює, що цей принцип діє тільки відносно злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, визначених у ст. 5 і обмежених самими серйозними злочинами, що викликають стурбованість всієї світової спільноти, що виключає можливість створення потоку «малозначимих» спорів для МКС.

Обґрунтування важливості незастосовності строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людства міститься у преамбулі конвенції:

- В жодній декларації, акті чи конвенції, які стосуються судового переслідування чи покарання за воєнні злочини не міститься положення щодо строків давності.

- Вважається, що у відповідності до міжнародного права воєнні злочини та злочини проти людства відносяться до найтяжчих злочинів.

- Міжнародне товариство переконане, що така регламентація строків давності сприяє підвищенню міжнародної безпеки та співпраці, слугує запобіжним заходом проти здійснення таких видів злочинів.

- Вважається що закріплення національних внутрішньо-правових норм щодо застосування строків давності може стати перешкодою в процесі

притягнення до відповідальності винних осіб, міжнародний принцип незастосування строків давності має пріоритет [18].

Без сумніву усі особи, які вчинили тяжкі, нелюдські злочини Другої світової війни, геноциду єврейської нації, апартеїду, незалежно від сплину часу, повинні бути засуджені, задля відновлення справедливості та закріплення принципу неминучості покарання, який варто визначити як основний принцип конвенції.

Звісно, певні фактично-біологічні часові рамки все таки існують. Наприклад, обвинуваченим у злочинах Другої світової війни вже зараз має бути як мінімум 95 років. Таким чином, усі винні особи, які вчиняли ці злочини, можуть бути притягнені до відповідальності лише у випадку їх фізичного дожиття до дати призначеного суду, в тому числі гостро стоїть питання фізичної можливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі, через похилий вік засудженого.

Так, гучною є справа українця за походженням, Івана Дем'янюка, якого звинувачують у пособництві нацистам, вбивстві понад 28000 євреїв. Під час служби у радянській армії, 1942-го року, він пораненим потрапив у полон, де зголосився служити «добровільним помічником» нацистського підрозділу СС. Після війни емігрував до США. Справа Дем'янюка з невеликими перервами тривала безпрецедентно довго -37 років. У результаті першого (ізраїльського) процесу в 1988 р. він отримав смертний вирок, який було оскаржено. Після семи років ув'язнення, у 1993-му, Верховний суд Ізраїлю виправдав Дем'янюка за недостатністю доказів [14].

Але вже 2004 року у справі виникають нові обставини. 2009-го розпочинається другий (німецький) процес над Дем'янюком. 12 травня 2011 р. його було визнано винним у причетності до вбивства 28 тис. євреїв у таборі смерті Собібор і засуджено до п'яти років позбавлення волі. Проте, зваживши на похилий вік і стан здоров'я, підсудного відпускають і поміщають у будинок для людей похилого віку. 17 березня 2012 р. на 92-му році життя Іван Дем'янюк помер. Він так і не визнав себе винним, але до апеляції не дожив [14].

Таким чином, для транснаціонального кримінального права характерна система принципів, зміст яких обумовлений специфікою предмета і рівня (міжнародний) регульованих відносин, політичними, економічними, соціальними умовами життя конкретної держави і якістю/рівнем взаємодії суверенних держав. Всі принципи міжнародного права узгоджені між собою і визначають основні характеристики транснаціонального кримінального права і напрямки кримінальної політики, а тому принцип незастосовності строків давності за воєнні злочини та злочини проти людства неможливо застосовувати самотійно.

Злочини проти миру і безпеки людства зовсім не обов'язково носять формально міжнародний характер, залишаючись при цьому найтяжчими злочинами з міжнародного права. Наприклад, геноцид цілком можливий, коли його виконавці і жертви – громадяни однієї і тієї ж держави. Але найбільш яскравий приклад – виділення військових злочинів, які спочатку відбуваються під час збройного конфлікту не міжнародного характеру. Військові злочини є родовою групою злочинів проти миру та безпеки людства (або, як їх ще визначають, «злочинів за загальним міжнародним правом»). У зв'язку з тим, що охоронним завданням міжнародного кримінального права визнається забезпечення світового правопорядку (у широкому сенсі), в основу видової класифікації злочинів у міжнародному кримінальному праві має бути покладений родовий об'єкт злочинного посягання як свого роду «інтегрований» знаменник ступеня тяжкості вчиненого діяння та його відмінності від інших злочинних посягань [61, с. 49].

Таким чином, можна стверджувати те, що світовий правопорядок - це загальний об'єкт усіх злочинів міжнародного кримінального права. Отже світовий правопорядок являє собою сукупність благ та інтересів, які охороняються системою міжнародного права загалом.

Отже, ця сукупність інтересів та благ є надзвичайно великою – у неї включено найрізноманітніші правові інтереси: інтереси забезпечення й охорони

прав і свобод особи, інтереси підтримання миру, інтереси розвитку людства загалом, інтереси світової економіки і так далі.

Слід вважати, що виділення групи злочинів проти миру і безпеки людства з усього масиву міжнародних злочинів у сучасному міжнародному кримінальному праві засновано на визнанні родовим об'єктом цих злочинів інтересів забезпечення миру і безпеки людства як такого.

У зв'язку з тим, що військові злочини посягають на встановлені загальноновизнаними принципами міжнародного права і міжнародним гуманітарним правом правила ведення збройних конфліктів міжнародного і не міжнародного характеру, можна стверджувати, що інтереси дотримання таких правил є видовою групою серед інтересів миру і безпеки людства. Теоретико-юридичною підставою для виділення категорії військових злочинів серед злочинів проти миру і безпеки людства є та обставина, що видовим об'єктом військових злочинів визнають охоронювані загальноновизнаними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом інтереси дотримання правил ведення збройних конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру. Водночас потрібно мати на увазі, що, оскільки багато злочинів можуть одночасно бути пов'язані з декількома видовими об'єктами кримінально-правової охорони в міжнародному праві, такі злочини необхідно відносити до тієї групи, для якої видовий об'єкт посягання є первісним, істотним.

Наприклад, геноцид – це дія, метою якої є повне або часткове знищення демографічної групи населення, може відбуватися і в мирний, і у воєнний час. Сам акт геноциду може бути «виправданий» вимогами військового часу. До якої ж групи злочинів треба віднести цей злочин загалом? Вважають правильною думку, що будь-який акт геноциду спочатку заподіює шкоду інтересам безпеки людства, хоча (здійснений у воєнний час) він підпадає і під ознаки військового злочину. Тому злочинні дії, пов'язані з геноцидом, визначають як злочин проти безпеки людства («злочин проти людяності») [1, с. 51–52].

У всякому разі не потрібно забувати, що будь-яка класифікація умовна і не позбавлена певних методологічних недоліків. Розглядаючи питання про визначення місця військових злочинів у системі злочинів проти миру і безпеки людства, натрапили на зауваження А. В. Полторака про те, що «військові злочини переростають у злочини проти людяності, якщо їх здійснено за задалегідь складеним наказом, і тому носять державно-організований характер, а також мають на меті масове знищення людей» [16, с. 218]. Отже, аналізуючи «переростання» військового злочину в злочин проти людяності, А.І. Полторак бачив основу цього юридичного феномену в наявності «державного плану» або в цілепокладанні на «масове знищення людей».

На погляд Р.А. Адельханяна, військовий злочин, поєднаний зі злочином проти людяності або з злочином проти миру, має отримувати самостійну правову оцінку, тобто ці дії потрібно кваліфікувати сукупно. Підставою для такого висновку є визнання інтересів дотримання встановлених правил ведення збройних конфліктів видовим об'єктом військових злочинів з міжнародного кримінального права [1, с. 218].

Подібну позицію підтримує низка провідних західних авторів, хоча підставу до розмежування військових злочинів і злочинів проти людяності вони бачать в іншому, а саме «в контексті вчинення злочинів». Наприклад, Ш. Бассіоні трактує поняття «злочини проти людства» як об'єднання всіх звірств, які скоєні у широкому масштабі. Це, однак, не є «технічним» терміном, використаним у преамбулі Гаазьких угод 1907 р., які законодавчо визначили загальноприйняті норми ведення збройного конфлікту. Така кодифікація була заснована на розумінні необхідності складання «законів людяності (гуманності)» [8, с. 23].

Після Першої світової війни союзники згідно з Версальською угодою 1919 р. заснували Комісію, до повноважень якої входило розслідування скоєних військових злочинів. Разом з тим союзники застосовували Гаазькі угоди 1907 р. як застосовне право. Комісія також встановила, що доповненням до військових злочинів, вчинених німцями, турецькою владою і військом є «злочини проти

законів гуманності», до яких були віднесені вбивства осіб вірменського походження протягом всього періоду війни.

У 1945 р. союзники уклали Угоду «Про Судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн» і виробили Статут Нюрнберзького трибуналу, в якому були прописані визначення злочинів як проти людяності, так і військових злочинів [8, с. 25].

Якоюсь мірою злочини проти людяності змішуються з військовими злочинами, але юридично вони відмінні від військових злочинів: формулювання поняття «злочин проти людяності» застосовують не лише у контексті «війна», для скоєння цих злочинів не відіграють роль час миру та війни. Положення це засвідчене діяльністю сучасних Міжнародних трибуналів ad hoc (щодо колишньої Югославії і щодо Руанди). Так, обвинувальний висновок щодо колишнього президента Югославії, затверджений суддею трибуналу Д. Хантом 24 травня 1999 р. і поширений на чотирьох його близьких соратників (М. Мілутіновича, Н. Шаїновича, Д. Ойданича і Ст. Стойльковича), містить обвинувачення їх у злочинах проти людяності (у тому числі вбивства, депортації, переслідування на політичному, расовому та релігійному ґрунті), а також окремим пунктом - обвинувачення в порушенні законів і звичаїв війни [8, с. 27].

Отже, у діяльності Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії також формально розділено поняття «злочин проти людяності» і «воєнний злочин».

Отже, можна підсумувати, що за весь період існування міжнародного права ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина не змогли вплинути на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, і передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних організаторів і виконавців цих злочинів. Це значно впливає на мир та безпеку держав, юридичний зміст якої визначено у міжнародно-правових актах, а також у

багатьох національних кримінальних законах, хоча безпека людства спонукає розуміти це поняття як стан захищеності невизначеної кількості людей від будь-яких загроз, що можуть зашкодити їхнім життєво важливим інтересам. Очевидно, що перелік життєво важливих інтересів суспільства досить широкий і сумнівно, що він може бути сформульований у законодавстві тієї чи іншої держави. Однак у міжнародному праві термін військових злочинів трактується такими, що є небезпечними для фізичного існування людства загалом. Наприклад, застосування заборонених засобів і методів ведення війни, зокрема, зброї масового ураження, є загрозою існування невизначеної кількості людей, незалежно від будь-яких їхніх характеристик, тобто загрожує існуванню людства.

Щодо принципу незастосування строків, очевидно, що він не має тієї юридичної сили та впливу, який мав би бути як у міжнародного договору і конвенції. В першу чергу така проблема виникає у зв'язку із індивідуалізацією діяння, скоєного певною особою. Відповідно, держава може як підтримувати публічне обвинувачення щодо цієї особи, так і приховувати певні події, обставини, факти для задоволення своїх власних політичних чи міжнародних інтересів. По друге, проблемою де-факто є межа фізичного циклу життя фізичної особи, де особа у зв'язку зі старінням та смертю не доживає до суду. По третє, проблемою використання принципу незастосовності строків є юрисдикційна можливість притягнення певних осіб до відповідальності. Так досі залишаються без належного покарання злочини агресивної війни РФ проти Грузії та України.

2.2. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини в статутах та практиці міжнародних трибуналів

Необхідно підкреслити, що джерела принципів незастосовності строків давності щодо військових злочинів та злочинів проти людства походять із Нюрнберзького процесу, який вперше встановив такий правовий прецедент, а

також частково, щодо окремих категорій злочинів проти людства і людяності (військовий канібалізм) із Токійського процесу. Таким чином, в першу чергу слід розглянути процеси проти таких країн:

- Третій рейх, відповідно законодавство правонаступника – Федеративної Республіки Німеччини (далі ФРН), щодо кримінального переслідування злочинів голокосту, ведення агресивної війни (1939-1945 рр.). Судовий прецедент – Нюрнберзький процес (20 листопада 1945 р. – 1 жовтня 1946 р.);

- Японія, щодо кримінального переслідування злочину ведення агресивної війни, злочинів проти людства (1939-1945 рр.). Судовий прецедент – Токійський процес (3 травня 1946 р. по 12 листопада 1948 р.).

Нюрнберзький процес проти Третього Рейху, відкривши двері міжнародної юстиції для індивідів, започаткував основні засади справедливого кримінального судочинства, він був поштовхом для розвитку процесуальних норм-принципів цієї галузі, в тому числі строків давності. Принцип V, закріплений у резолюції ГА ООН 95 (I) стверджує: «кожна особа, обвинувачена у міжнародно-правовому злочині, має право на справедливий розгляд справи на основі фактів і права» [32]. Якраз в цій частині міститься відсилка на процесуальну частину судових розглядів міжнародного трибуналу: де фактична (матеріальна) частина, діє і застосовується одночасно із правовою (процесуальною) частиною. Колишній Голова Міжнародного Кримінального Суду Ф. Кірш стверджував, що цей принцип поряд із принципом відповідальності є основним постулатом, що заклав засади легальності Нюрнберзького трибуналу [56, с. 502]. КМП ООН, розробляючи принципи Нюрнберзького трибуналу, призначила спеціального доповідача з цього питання І. Спіропулоса, який відокремив принципи *stricto sensu* (міжнародне процесуальне право) від міжнародних злочинів, що лягли в основу матеріальної юрисдикції Статуту і Вироку [47, с. 181].

На наш погляд, це пояснюється тим, що в роботі над цим питанням Комісія вже тоді розділила напрямки дослідження: матеріальні норми (проект

Кодексу проти миру і безпеки людства) і процесуальні норми (проект Кодексу міжнародного кримінального суду). Проте згодом міжнародні злочини, що склали матеріальну юрисдикцію Трибуналу було включено в загальний перелік принципів, закладених у резолюцію ГА ООН. Наприклад, згідно з Принципом VI наступні злочини «караються як міжнародно-правові»: злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. Керуючись цими принципами, Нюрнберзький процес продовжив роботу, після засудження основних обвинувачених високопосадовців Третього Рейху і судові вироки, щодо інших винуватців (службовців нижчих рангів), виголошувались до кінця 50-их років, відповідно, до всіх нацистських злочинців строки давності не застосовувались.

Очевидним є те, що при здійсненні Нюрнберзького трибуналу, питання амністії з процесуальних причин головних військових злочинців, взагалі не розглядалося. Відповідно, вважалося достатньою підставою для усунення будь-яких процесуальних перешкод наявність доказів умисного порушення міжнародного миру та правопорядку, в силу чого національне право не мало вищої сили. Дуже влучними є цитати обвинувачів процесу:

«Горжественный отказ от войны в качестве орудия национальной политики обязательно означает и признание того, что такая война неправомерна по международному праву; и что лица, которые планировали и вели такую войну, с ее неизбежными и ужасными последствиями, действуя таким образом, совершали преступление» [25].

«Если убийства, изнасилования и грабежи подлежат преследованию согласно обычным национальным законам наших стран, неужели те, кто отличаются от обычных преступников лишь масштабом и систематической природой их преступлений, смогут избежать обвинения? [52]»

«Я думаю... что эта совокупность преступлений против человечности представляет собой, по сути, совершенные в политических целях и систематические общеуголовные преступления, такие, как кражи, разграбления, жестокое обращение, порабощение, убийства и нападения, —

преступления, которые предусмотрены и наказуемы по уголовным законам всех цивилизованных государств» [59].

Окремо слід зауважити, що сторона обвинувачення намагалася визначити процес як кримінально-інквізиційний, а не політичний. Адже відомо, що кожна сторона конфлікту здійснювала злочини у вигляді масових диверсій, страт, бомбардувань із численними втратами цивільного населення. Особливо це стосується СРСР, в частині виконання угод пакту Молотова-Ріббентропа, нападу на Польщу, Фінляндію у 1939 році, на початку війни. Відповідно, даний аргумент використовувала сторона захисту Г. Герінга. Таким чином, перед судом мали би стояти також, для прикладу, організатори та керівники агресивної війни проти Польщі зі сторони Радянського Союзу. Відповідно, Нюрнберзький процес мусить мати чітке процесуальне закріплення, але не виглядати як військово-політичний акт помсти. Тим не менше, Нюрнберзький процес зазнав значної критики в частині того, що не було на лаву підсудних залучено інших сторін, а тому, фактично він був судом переможців.

Очевидно, що у випадку перемоги сторони Осі, міжнародні трибунали мали би місце, та вигляд, подібний до Веронського процесу, де було засуджено італійських революціонерів нацистськими суддями у січні 1944 року [76]. Тобто в тому чи іншому випадку, фактор заполітизованості процесу залишається, внаслідок чого і виник ретроспективний та зворотній процесуальний закон, який не має аналогів в національному праві розвинених країн.

Такий суд, являє собою класичну форму порушення принципів застосування зворотної дії кримінального закону. Нюрнберзький трибунал встановив відповідальність за «ведення агресивної війни», засудив і стратив винних осіб, та створив прецедент на майбутнє, який був використаний у Токійському процесі. В той же час, на момент скоєння злочину, об'єктивно національне законодавство Німеччини не передбачало відповідальності за такий злочин, а посадові особи діяли в межах своїх повноважень, передбачених законом, в тому числі в умовах ведення війни.

Незастосування зворотної дії кримінального закону в часі було передвісником незастосування і строків давності. Так, одним із головних обвинувачуваних на основних слуханнях був М. Борман, який 1946 році заочно засуджений до страти Нюрнберзьким трибуналом. Лише у 1973 році, при здійсненні розкопок поряд із бункером А. Гітлера, було виявлено залишки скелету, який після здійснення усіх експертиз було визначено як такими що належать М. Борману, а його самого, в судовому порядку було визнано померлим [59]. До виголошення судового рішення 1973 року, за відомості про місцезнаходження М. Бормана була оголошена винагорода, тривали розшукові дії. Тобто цілком аргументовано можна зазначити, що у випадку виявлення М. Бормана живим, на території юрисдикції міжнародного права рішення суду щодо страти останнього було би приведено в дію, незалежно від строків давності.

Токійський процес взяв за основу принципи Нюрнберзького трибуналу, а частина статуту постатейно була списана. Загалом, було засуджено 28 осіб військовослужбовців збройних сил Японії, окрім Імператора, з політичних мотивів. Без сумніву, слід піддати жорсткій критиці таку «вибірковість» процесів, що нівелює застосування правосуддя. Імператор був очільником японської агресивної, експансивної ідеології, солдати японської армії помирали «в ім'я імператора», імператор мав вплив та військово-політичні повноваження.

Так, Токійський трибунал, на відміну від Нюрнберзького, мав різний порядок формування складу суду. Голова суду призначався союзниками напяму, а не з числа суддів, що на нашу думку, було ключовим рішенням в підтримці амністії Імператора Хірохіто. Тим не менше, Токійський трибунал був достатнім доказом сили та невідворотності правосуддя.

Але, на сьогодні, в Японії процес засудження злочинів Другої світової війни має іншу форму, адже в Німеччині, суспільство змогло подолати психологічний бар'єр визнання і «прийняття» своєї історії, тоді як в «Піднебесній», окремі види злочинів влада намагалася роками приховувати, в тому числі відповідальних осіб. Яскравим джерелом щодо дієвості принципу

незастосування строків давності в Японії є доповідь в ООН щодо сучасних форм рабства Дж. Макдугалл:

«Добре відомо, що відповідно до міжнародного права не існує перешкод по відношенню строків давності для здійснення кримінального переслідування за серйозні злочини. Строк давності не може застосовуватись до серйозних злочинів по міжнародному праву і не може обчислюватись в той період, коли відсутні ефективні засоби правового захисту. Ця існуюча позиція природньо виникає із прецеденту Нюрнберзького трибуналу і підтверджується в міжнародних договорах, в яких забороняється застосування строку давності по відношенню до окремих воєнних злочинів та злочинів проти людства, таких як Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства і Європейська конвенція про незастосування строків давності щодо злочинів проти людства та воєнним злочинам. Ряд національних судів фактично продовжує виносити обвинувальні акти проти нацистських військових злочинців за міжнародні злочини, здійснені майже півстоліття тому в період Другої світової війни, не дивлячись на те, що захист висовує аргументи на основі строку давності» [24].

Спеціально уповноважений доповідач Комісії з прав людини ООН, Дж. Макдугалл, звертає увагу на те, що в період Другої світової війни, залишились поза Токійським процесом і були не враховані злочини японської окупаційної влади проти людяності у формі сексуального насильства над жінками у «закладах для втіх». Японська імператорська армія перетворили більше 200 тис. жінок в сексуальних рабинь, насильно помістивши їх у такі «заклади» по території всієї окупованої Азії.

«Після заперечення упродовж багатьох років масштабів прямої участі японських військових у створенні і здійсненні контролю за функціонуванням центрів, в яких здійснювались зґвалтування під час Другої світової війни, уряд Японії в кінці кінців визнав ступінь власної участі в створенні «закладів для втіх» в офіційному дослідженні, під заголовком «Політика Японії по питанням, стосовно насилля у відношенні жінок і «жінок для втіх» від 4 серпня 1993 року

і підготовленому Відділом радників по міжнародним справам Кабінету міністрів Японії» [24].

Втім, Японія заперечує принцип незастосовності строків відносно питання злочинів проти людяності в період Другої світової війни (у формі сексуального рабства), посилаючись на наступні аргументи:

- «Результати здійснених в той період вчинків і прогрес в області міжнародного кримінального права не можуть застосовуватися ретроактивно.

- В кваліфікації злочину, пов'язаного з рабством, не дається точного опису системи, створеної з допомогою «закладу для втіх»; в будь-якому випадку заборона рабства не був установлений в якості звичайної форми у відповідності до застосованих норм міжнародного права в період другої світової війни.

- Акти згвалтування в період збройних конфліктів не забороняються ні нормами, згідно Гаазької конвенції №4 від 1907 р., ні застосованими звичаєвими нормами міжнародного права, які мали силу в період другої світової війни.

- В будь-якому випадку закони ведення війни застосовуються тільки до правопорушень, здійсненими японськими військовими проти громадян інших держав, а тому не застосовуються по відношенню до японських чи корейських громадян, оскільки Корея була анексована Японією під час Другої світової війни» [24].

Тобто, Японія, не зважаючи на те, що є учасником міжнародної Конвенції про незастосування строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людства, продовжує політику встановлення процесуальних «бар'єрів» для притягнення до відповідальності винних осіб. Більше того, слід зауважити, що в інформаційному полі Японії, події Другої світової війни висвітлюються під іншим кутом, ніж прийнято в країнах заходу.

Щодо процесуальної частини відмови уряду Японії, то це є яскравий приклад того, як норма міжнародного права, щодо незастосовності строків давності, може мати диспозитивний і навіть вибірковий характер. В даному

випадку є очевидним, що Конвенція про незастосування строків давності за військові злочини та злочини проти людства не застосовується аксіоматично, а лише в сукупності із іншими нормами міжнародного права, в тому числі із діючою судовою практикою міжнародних судів щодо окремих категорій злочинів.

Таким чином, Нюрнберзький та Токійський трибунали стали основоположними в будівництві міжнародного кримінально-процесуального права. Не зважаючи на деяку політизованість процесів, жорсткі методи невідворотності правосуддя слугували тим необхідним запобіжником для нерозв'язання третьої світової війни. В подальшому, принцип невідворотності покарання за злочини проти миру та людства став фундаментом для розроблення конвенцій про незастосування строків давності щодо особливо тяжких категорій воєнних злочинів та злочинів проти людства.

2.3. Принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в Міжнародному кримінальному суді

Як вже зазначалося раніше, принцип незастосування строків давності є досить загальним і передбачає ретроактивне застосування міжнародного права. По-друге, щоб визначити сутність і правозастосування принципу в міжнародних судових інстанціях, слід окреслити також кількісний та якісний підхід до певного виду справ, щоб окреслити «доцільність» такої важкої санкції як незастосування строків щодо окремого злочину.

На відміну від *ad hoc* трибуналів, МКС є постійним судовим органом, таким чином склад злочинів, що належать до його юрисдикції, повинен бути визначений більш конкретно, щоб відповідати принципу правової визначеності. Для цього були прийняті Елементи злочину МКС. Вперше новий елемент злочину геноциду був закріплений у стихії злочину, що не було прийнято в практиці *ad hoc* трибуналів, а саме - «контекстуальний елемент». Його мета полягає в тому, щоб відділити менш серйозні випадки, коли вчинені дії не

становлять реальної загрози існуванню захищених груп. Окрім того, цей елемент підкреслює зв'язок між злочином геноциду та діяльністю урядів держав, які в більшості випадків є основними організаторами злочину.

На відміну від МКС, *ad hoc* трибунали не вважають, що «контекстуальний елемент» є обов'язковим, оскільки це не передбачено їх статутами, хоча вони не перешкоджають його включенню до складу доказів. Відповідно до статті 12 (2) Римського Статуту, передумовами здійснення юрисдикції МКС є здійснення злочину на території держави або скоєння злочину громадянином держави, що визнала юрисдикцію Суду [39]. Хоча це чітко не зазначено в Статуті, з логічного пояснення відповідного положення випливає, що може існувати три ситуації, в яких МКС матиме юрисдикцію:

1) злочин скоєно на території держави, що визнала юрисдикцію МКС (слово «визнано» означає, що держава стала учасником Римського статуту чи прийняла юрисдикцію МКС відповідно до статті 12 (3), громадянин держави, що визнала юрисдикцію МКС;

2) злочин був скоєний на території держави, яка не визнала юрисдикцію МКС, громадянина держави, яка визнала юрисдикцію МКС;

3) злочин був скоєний на території держави, яка визнала юрисдикцію МКС, громадянином держави, яка не визнала юрисдикцію МКС [67, с. 2-3].

Найсуперечливіша з цих ситуацій - третя. Заперечення проти можливості реалізації третього варіанту були основою так званого «головного заперечення США» [58, с. 126]. Це означає, що розширення юрисдикції МКС на громадян держав, які не є учасниками Римського Статуту, і не надання їм юрисдикції Суду означало б, що Римський Статут покладає на інші держави, крім його сторін, зобов'язання, що суперечить міжнародному праву, а саме, статті 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [43; 68, с. 69]. Хоча прихильники цієї позиції стверджують, що МКС стосується кримінальної відповідальності індивідів, а не держав, вони не виключають ситуацій, коли люди будуть звинувачуватися в офіційних політичних діях і здійснюватися від імені органів державної влади, таким чином, законність буде оцінена

офіційними діями держави, а тому, МКС вирішить міждержавні суперечки [60, с. 14-15].

В першу чергу, це стосується категорій справ, які підсудні МКС, за суб'єктним складом. Так, «простого солдата» не можна визнати винним у скоєнні, наприклад, геноциду, оскільки він не знав про чітку лінію подібних дій проти групи, а дії «серійного вбивці» самі по собі не могли призвести до знищення групи [68, с. 136]. Однак ймовірність того, що МКС коли-небудь розгляне справи пов'язані з особами, які охоплюються двома вищеописаними сценаріями, невисока, оскільки вони навряд чи можуть задовольнити критерій серйозності, необхідний для того, щоб справа була прийнятною відповідно до статті 17 (1) (с) Римського Статуту.

В судовій практиці МКС відзначають, що саме завдяки використанню контекстуального елемента злочин геноциду вважається завершеним лише у тому випадку, коли відповідні дії є реальною загрозою існування відповідної групи або її частини; тобто режим захисту, який гарантується нормою стосовно заборони геноциду, починає діяти лише таким чином, що загроза існуванню групи стає конкретною і реальною, а не тільки латентною та гіпотетичною [39].

Цікаво, що при аналізі контекстуального елемента у справі *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* Палата попереднього провадження МКС послалась на ту частину рішення, в якій оцінювався такий елемент злочинів проти людяності як «широкомасштабність та систематичність нападу», що по суті є аналогом контекстуального елемента геноциду [71, paras. 84-85; 72, para. 15].

Слід зазначити, що на відміну від злочинів проти людства, *mens rea*, які обов'язково повинні включати знання чи намір злочинця про те, що їх дії є частиною відповідного контексту, суд має право вирішити, чи було необхідне знання контексту при оцінці *mens rea* злочину геноциду у кожному конкретному випадку [69, с. 227].

Особиста юрисдикція МКС відповідно до статті 12 (2) (b) є поширеною на всіх громадян держав-учасників Римського Статуту та держав, які прийняли

юрисдикцію МКС відповідно до статті 12 (3), обвинувачених у злочинах, що підпадають під юрисдикцію Суду, незалежно від того, де ці злочини було скоєно [39]. Крім цього, згідно статті 12 (2) (а), юрисдикція МКС поширюється також на всіх інших осіб, незалежно від громадянства, якщо вони скоїли відповідні злочини на території держави-учасниці Статуту або держави, яка прийняла юрисдикцію Суду [39]. Також юрисдикція МКС поширюватиметься на осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів в ситуації, яку передала до МКС Рада Безпеки ООН відповідно до статті 13(b) [39]. Незважаючи на таку, теоретично необмежену персональну юрисдикцію МКС, багато науковців відмічають, що в Статуті існує серйозна юрисдикційна прогалина, оскільки до Статуту не була включена така передумова здійснення юрисдикції, як перебування обвинуваченої особи, незалежно від її громадянства, на території держави-сторони Статуту [44, с. 535]. Відповідні рекомендації висували делегації Німеччини і Кореї під час Дипломатичної конференції у Римі, але в решті решт вони були відхилені [76, с. 675-677].

З практичної точки зору така передумова здійснення юрисдикції могла б виявитись надзвичайно корисною. Виняток щодо загального принципу здійснення персональної юрисдикції МКС встановлений в статті 26 Римського Статуту, відповідно до якої Суд не може мати юрисдикції над особами, яким на момент скоєння злочину не виповнилося вісімнадцяти років [39]. Ця норма була закріплена вперше у Римському Статуті, ні в Статуті МВТ, ні у статутах ad hoc Трибуналів не було встановлено вікове обмеження. У зв'язку з цим, Судова палата МКТЮ відмітила, що дане положення Римського Статуту суто юрисдикційне і не є нормою міжнародного договірною чи звичаєвого права [63, para. 400].

Оскільки юрисдикція МКС, на відміну від юрисдикції ad hoc трибуналів, ґрунтується на положеннях міжнародного договору, а Римський Статут діє проспективно, усуваючи необхідність посилатися на норми звичаєвого міжнародного права та усуваючи питання про принцип правової визначеності,

то єдиним критерієм є необхідність закріплення цієї форми відповідальності в Римському Статуті.

Темпоральна юрисдикція МКС, визначена в статті 11 Римського Статуту. Згідно з цим положенням, вона розпочинається з дати набрання чинності Статуту, тобто відповідно до статті 126 (1), з першого дня місяця, що настає після закінчення 60 днів після дати здачі на зберігання шестидесятої ратифікаційної грамоти або прийняття Генеральним Секретарем Організації Об'єднаних Націй відповідного документу, затвердження чи приєднання відповідного документу [39]. Римський Статут набув чинності 1 липня 2002 року. Відповідно до статті 126 (2), якщо держава ратифікує Римський Статут після того, як шістдесятитий ратифікаційний документ буде здано на зберігання Генеральному Секретарю, Статут набуває чинності для цієї Держави, і відповідно, МКС здійснюють свою темпоральну юрисдикцію після першого дня місяця, що настає за 60 днів після дати здачі на зберігання документа про ратифікацію, прийняття, затвердження або приєднання до цієї угоди державою. Однак темпоральна юрисдикція МКС над такою державою може розпочатися раніше, а саме в будь-який час з моменту набуття чинності 148-м Статутом, тобто з 1 липня 2002 року, якщо така держава подає заяву про визнання юрисдикції Суду відповідно до статті 12 (3) [39].

До прикладу, цим правом скористалась Уганда, для якої Римський Статут набув чинності 1 вересня 2002 року і яка визнала юрисдикцію Суду з 1 липня 2002 року [39]. На відміну від усіх попередніх міжнародних кримінальних судів, зокрема Нюрнберзького і Токійського трибуналів, МКТР та МКТЮ, юрисдикція яких була ретроактивною, юрисдикція МКС є проспективною, тобто спрямованою на майбутнє. Слід зазначити, що це повністю узгоджується з положенням статті 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, згідно з яким, якщо інше не встановлене договором, його положення не можуть зобов'язувати сторону відносно будь-якої дії або факту, що мав місце, або ситуації, яка припинила існувати, до набрання чинності договором для цієї сторони [43].

Принцип неретроактивності лежить в основі не лише темпоральної юрисдикції МКС, але також предметної та персональної юрисдикції Суду [60, с. 73]. Що стосується предметної юрисдикції, то в статті 22 Римського Статуту закріплений принцип *nullum crimen sine lege*, згідно з яким особа не може бути притягнута до відповідальності згідно зі Статутом за поведінку, яка на момент її вчинення, не становила злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду [39]. Стаття 24 закріплює принцип неретроактивності *ratione personae*, передбачаючи, що жодна особа не може підлягати кримінальній відповідальності згідно зі Статутом за поведінку, яка мала місце до набрання ним чинності [39]. На відміну від меж персональної та територіальної юрисдикції, за які МКС може виходити при переданні ситуації РБ ООН, початковий момент темпоральної юрисдикції не може бути змінений навіть при задіянні цього механізму запуску юрисдикції [69]. Тож для здійснення правосуддя в ситуаціях, які мали місце до набрання Римським Статутом чинності, створюються так звані «гібридні» трибунали з *ad hoc* юрисдикцією [68, с. 663].

Римський Статут також передбачає два обмеження на здійснення темпоральної юрисдикції МКС, які, однак, є тимчасовими:

1) відстрочка розслідування або кримінального переслідування Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй відповідно до статті 16 (період такої затримки становить 12 місяців).

2) перехідне положення, передбачене статтею 124, згідно з яким держава, яка стає стороною Римського Статуту, може заявити, що Суд не має юрисдикції щодо військових злочинів протягом семи років після набрання чинності Статутом [39].

При застосуванні другого обмеження виникає питання, чи передання ситуації РБ ООН згідно зі статтею 13(b) матиме перевагу перед застосуванням статті 124. Більшість авторів зазначають, що стаття 124 матиме перевагу [39]. Однак враховуючи той факт, що передаючи ситуацію до МКС, РБ ООН діє на підставі Статуту ООН, зокрема статті 41, і її резолюції згідно зі статтею 25

Статуту ООН є обов'язковими для держав-членів, а також те, що згідно зі статтею 103 Статуту ООН у випадку конфлікту між зобов'язаннями держав за Статутом ООН та іншими міжнародними договорами, їх обов'язки за Статутом ООН мають перевагу, очевидно, що в такому випадку стаття 124 Римського Статуту матиме меншу вагу.

Питання поширення юрисдикції на триваючі злочини є актуальним також і для МКС. В контексті застосування темпоральної юрисдикції МКС, Род Растан та Мохамед Елева Бадар виділяють дві категорії триваючих злочинів:

1) злочини, елемент *actus reus* яких був частково завершений у минулому, однак наслідки продовжують тривати;

2) злочини, які являють собою продовжувану злочинну діяльність, всі матеріальні елементи якої продовжують відбуватись щоденно. Під визначення першої категорії, наприклад, підпадає такий злочин проти людяності, як насильницьке зникнення людей, передбачений в статті 7(1)(і) Римського Статуту [76, с. 663].

У примітці 24 Елементів злочинів, що стосується даного злочину, йдеться про те, що він підпадає під юрисдикцію Суду лише якщо широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення стався після набрання Статутом чинності [39]. Оскільки згідно з елементом 7 цього злочину, відповідна злочинна поведінка має бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу, МКС матиме юрисдикцію лише якщо обидва елементи *actus reus*, передбачені в елементі 1, відбулися після набрання Статутом чинності [76, с. 667].

Що стосується другої категорії триваючих злочинів, то як відмічають Р. Растан та М. Е. Бадар, хоча обставини їх вчинення, зокрема, місце, склад учасників, злочинна поведінка, можуть бути однаковими до та після набрання Статутом чинності, проте ті діяння, що були вчинені після цього моменту, підпадатимуть під темпоральну юрисдикцію МКС. Прикладом може бути злочин набору або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу

національних збройних сил або їх використання для активної участі в бойових діях згідно зі статтею 8(2)(b)(xxvi) [76, с. 667].

Так, у справі *Prosecutor v. Lubanga* Палата попереднього провадження МКС відмітила, що даний злочин є «злочином, що має триваючу природу... [його] вчинення продовжується, поки діти залишаються в збройних групах або силах... а припиняється, коли ці діти покидають відповідні групи або досягають п'ятнадцятирічного віку» [73, para. 248]. З цим висновком загалом погодилась Судова палата, зазначивши додатково, що даний злочин «є вчиненим у момент, коли дитина, яка не досягла п'ятнадцятирічного віку, зараховується або приєднується до збройних сил або груп, примусово або добровільно» [74, para. 618]. Як стверджують Р. Растан та М. Е. Бадар, хоча початковий акт набору становить окрему подію, Статутом заборонений не сам набір, а триваюче членство дитини в збройній групі. Тож, поки дитина залишається членом цієї групи, можна сказати, що членство кожного наступного дня починається та завершується, і відповідно злочин продовжує вчинятись. Тому навіть якщо дитина була зарахована до збройних сил до моменту вступу Римського Статуту в силу, але продовжує залишатись членом відповідної групи після цього, МКС матиме юрисдикцію над відповідним злочином [76, с. 668].

Таким чином, принцип незастосування строку давності, у зв'язку із діючим юридичним статусом МКС, на даний момент, не є дієвим. Усі злочини проти людства, людяності, важкі воєнні злочини які були здійснені до 2002 року не підлягають юрисдикції суду. Звісно, в перспективному баченні, в майбутньому, при розгляді даних категорій справ, такий принцип міжнародного права, як незастосування строків давності може бути застосований, при розгляді таких діянь, датованих пізніше 2002 року. Крім того, окремого практичного регулювання в частині забезпечення правосуддя МКС, потребує юрисдикція суду щодо держав, які не є учасниками Римського статуту, оскільки лише забезпечення договірних взаємовідносин суду та держав

обумовить дотримання процесуальних, в тому числі строкових запобіжників майбутнього запобігання злочинів.

2.4. Інтерпретація принципу незастосування строків давності за міжнародні злочини в практиці ЄСПЛ

В першу чергу слід відмітити специфіку самого міжнародного права, що є динамічною правовою системою, а не статичним зводом правил [46, с. 291]. Найбільш очевидним такий розвиток є в сфері міжнародного звичаєвого права, норми якого з часом еволюціонують, набуваючи більш детального визначення, що неминуче призводить до переоцінки відповідних фактів [46, с. 286; 53, с. 845]. Крім того, питання розвитку змісту права при його застосуванні до минулих подій тісно переплітається з питанням тлумачення права, і зокрема, проясненням певних елементів злочинів та прогресивним розвитком права, що здійснюється судовими органами. На цьому неодноразово наголошували у своїй практиці як ЄСПЛ, так і міжнародні кримінальні суди [65, р.. 36; 62, р.s. 58, 61].

Також, навіть при застосуванні принципу *nullum crimen*, в міжнародному кримінальному праві оцінюється не конкретно визначене діяння, а «поведінка» («conduct») [62, р.. 62; 12, ст. 22(1)].

По-друге, може відбутися зміна правової природи самого суб'єкта правозастосування. Так, у справі *Kononov v. Latvia*, ЄСПЛ, пояснюючи правомірність та передбачуваність розгляду державою- правонаступницею справ щодо злочинів, вчинених попереднім режимом, зазначив: «суди держави- правонаступниці не можуть піддаватись критиці за застосування та тлумачення юридичних положень, що діяли за часів попереднього режиму, у світлі принципів, що управляють державою, яка керується верховенством права та ключовими принципами, на яких побудована система Конвенції» [57, р.. 241].

По-третє, на підтримку ретроактивного застосування міжнародного звичаєвого права також може виступати характер самого діяння, зокрема у

випадку, коли порушення посягає на такі засадничі цінності, як гідність та свобода [66, с. 54]. Через відсутність в міжнародному праві ієрархії судової системи та органів із законодавчими повноваженнями, на відміну від національних правових систем, всі вищенаведені аргументи на підтримку ретроактивного застосування міжнародного звичаєвого права дійсні лише тією мірою, якою держави погоджуються прийняти юрисдикцію цих судових органів, включаючи можливість застосування ними відповідних норм ретроактивно.

Так, поряд із вдалими прикладами Нюрнберзького та Токійського процесів, діяльності МКТР та МКТЮ, одна з перших спроб притягти до відповідальності особу, а саме німецького імператора Вільгельма II, на підставі статті 227 Версальського мирного договору за порушення ним такої норми міжнародного звичаєвого права, як агресивне ведення війни, виявилася невдалою, оскільки Нідерланди, що не були стороною Договору, відмовились видати обвинувачуваного [75, с. 518].

Ще одним аргументом, який часто наводиться на підтримку ретроактивного застосування не тільки міжнародного звичаєвого права, є положення Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності [8, с. 99].

Однак в цьому відношенні слід відмітити, по-перше, те, що в останній Конвенції йдеться не про ретроактивне застосування Конвенції про геноцид як такої, а лише про незастосування строку давності до злочину геноциду, як його визначено у Конвенції про геноцид [45, ст. 1].

По-друге, оскільки адресатами обов'язків, встановлених у Конвенції ООН про незастосування строку давності, виступають виключно держави і вона не торкається питання юрисдикції міжнародних судових органів, можна зробити висновок, що сфера її дії обмежена судовим переслідуванням на внутрішньодержавному рівні. Що стосується міжнародних судових органів, то їх юрисдикція, визначається безпосередньо статутами цих органів чи «компромісними умовами» міжнародних договорів чи конвенцій.

По-третє, статтею 4 Конвенції ООН про незастосування строку давності передбачено лише, що «держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються прийняти... будь-які законодавчі чи інші заходи для забезпечення того, що строки давності... не повинні застосовуватись до судового переслідування чи покарання за злочини, визначені у статті 1..., а коли такі строки встановлені, вони повинні бути скасовані» [45, ст. 4]. Тобто фактично через встановлення обов'язку усунути перешкоди для судового переслідування відповідних злочинів, Конвенція встановлює не стільки зобов'язання, скільки право держав щодо здійснення таких переслідувань. Власне цим правом і скористався Апеляційний суд міста Києва при розгляді справи про Голодомор 1932-1933 років, застосувавши статтю 442 Кримінального кодексу України ретроактивно [31].

Отже, на підставі Конвенції ООН про незастосування строків давності держави мають право ініціювати національні судові процеси, зокрема щодо геноциду та злочинів проти людяності. Що стосується відповідного обов'язку держав в міжнародному праві загалом, то в цьому відношенні не все так однозначно, особливо якщо такий обов'язок прямо не передбачений відповідним міжнародно-правовим інструментом. Показовою в цьому відношенні може бути справа *Janowiec and Others v. Russia*, розглянута ЄСПЛ. Справа стосувалась розстрілів понад 21 тисячі польських «в'язнів війни» («prisoners of war») на території Радянського Союзу за наказом НКВД в квітні та травні 1940 року [54, р. 153]. З-поміж іншого, позивачами піднімалось питання порушення статті 2 ЄКПЛ, тобто права на життя, причому не в матеріальному, а в процесуальному аспекті, що означає обов'язок держави провести ефективне розслідування [54, р. 102, 114; 173, р. 136].

Однак перш ніж розглядати питання порушення даного положення ЄСПЛ мав вирішити, чи володіє для цього юрисдикцією *ratione temporis*. Засадничим принципом при визначенні такої юрисдикції є те, що за загальним правилом ЄКПЛ не встановлює обов'язку для держави-учасниці щодо будь-якого діяння

чи факту, що мали місце, або ситуації, яка припинила існувати до дати набрання нею чинності щодо цієї держави [54, р. 128].

Однак у випадку статті 2 ЄКПЛ, в судовій практиці ЄСПЛ вже давно встановлено підхід, згідно з яким процесуальний та матеріальний аспект права на життя є двома окремими обов'язками держави, а тому питання юрисдикції ЄСПЛ при порушенні цих двох обов'язків також розглядаються окремо [56, р. s. 132, 142].

ЄСПЛ визначив три критерії, або умови, за якими може встановити юрисдикцію *ratione temporis* щодо процесуального обов'язку, коли факт порушення матеріального обов'язку («спускова подія», або «triggering event») мав місце до «критичної дати». Перша умова полягає в тому, що темпоральна юрисдикція Суду поширюється лише на ті процесуальні кроки, що були здійснені чи повинні були бути здійснені після набрання ЄКПЛ чинності [54, р. 142]. Ідеться як про позитивні кроки, так і бездіяльність у здійсненні ефективного розслідування; причому така бездіяльність повинна мати місце тоді, коли з'явилась нова інформація чи докази, достатньо вагомі для ініціювання нового раунду розслідувань [54, р. 144]. Однак у випадку, коли матеріальне порушення знаходиться поза межами юрисдикції *ratione temporis* Суду, даний критерій повинен бути застосований лише разом з одним із двох тестів: «істинного зв'язку» («genuine connection test») або «цінностей Конвенції» («Convention values test», або «humanitarian clause») [54, р. 144; 57; 55, р. s. 1, 31].

Тест «істинного зв'язку» полягає в тому, що держава здійснила або повинна була здійснити «значущу частину процесуальних кроків, що були вирішальними для ходу слідства після «критичної дати» [54, р. 147; 146, р. 163]. Разом з тим, було вказано, що «часовий чинник є першим та найбільш ключовим індикатором «істинної» природи зв'язку... Проміжок часу між «спусковою подією» та «критичною датою» має залишатись... помірковано коротким... та не перевищувати десяти років» [54, р. s. 146, 148]. У випадку, якщо перший тест не може бути застосовано, юрисдикція *ratione temporis* все

ще може бути встановлена, якщо дотримано умови другого тесту, тобто тесту «цінностей Конвенції»: коли «існує потреба забезпечити реальний та ефективний захист гарантій та цінностей, що лежать в основі Конвенції» [54, р. 149; 146, р. 163]. Зокрема, йдеться про «спускову подію» більшого виміру аніж звичайний злочин, що є запереченням самих засад Конвенції, прикладом чого можуть бути такі серйозні злочини згідно з міжнародним правом як воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності, як вони визначені у відповідних міжнародних інструментах [54, р. 150].

Однак, навіть незважаючи на дотримання всіх сутнісних умов цього тесту у даній справі, Суд постановив, що тест «цінностей Конвенції» не може бути застосований до подій, що мали місце до дати прийняття Конвенції, тобто до 4 листопада 1950 року, навіть якщо йдеться про процесуальний аспект права на життя [54, р. s. 151, 160].

Висновок до другого розділу

Таким чином, принцип незастосування строків давності за воєнні злочини та злочини проти людства, є ключовим елементом в діяльності міжнародних трибуналів. Принцип незастосування строків до цієї категорії злочинів застосовується беззастережно Міжнародним Кримінальним Судом. Втім, в світлі національного права, окремі країни створюють умови і перешкоди щодо здійснення правосуддя МКС. На прикладі Японії стало зрозуміло, що принцип незастосування строків давності діє лише в сукупності із іншими базовими нормами міжнародного права.

За весь період існування міжнародного права ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина не змогли вплинути на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, і передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних організаторів і виконавців цих злочинів. Це значно

впливає на мир та безпеку держав, юридичний зміст якої визначено як у міжнародно-правових актах, так і в багатьох національних кримінальних законах, хоча безпека людства змушує під цим поняттям розуміти стан захищеності невизначеної кількості людей від будь-яких загроз, що можуть зашкодити їхнім життєво важливим інтересам. Зрозуміло, що перелік життєво важливих інтересів людства дуже широкий і сумнівно, що він може бути сформульований у законодавстві тієї чи іншої держави. Однак на підставі розуміння в міжнародному праві поняття військових злочинів, очевидно, що вони є небезпечними для фізичного існування людства загалом. Наприклад, застосування заборонених засобів і методів ведення війни, зокрема, зброї масового ураження є загрозою існування невизначеної кількості осіб, незалежно від будь-яких їхніх характеристик, тобто загрожує існуванню людства.

Щодо принципу незастосування строків, очевидно, що він не має тієї юридичної сили та впливу, який мав би бути як у міжнародного договору і конвенції. В першу чергу така проблема виникає у зв'язку із індивідуалізацією діяння, скоєного певною особою. Відповідно, держава може як підтримувати публічне обвинувачення щодо цієї особи, так і приховувати певні події, обставини, факти для задоволення своїх власних політичних чи міжнародних інтересів. По друге, проблемою де-факто є межа фізичного циклу життя фізичної особи, де особа у зв'язку зі старінням та смертю не доживає до суду. По третє, проблемою використання принципу незастосовності строків є юрисдикційна можливість притягнення певних осіб до відповідальності. Так досі залишаються без належного покарання злочини агресивної війни РФ проти Грузії та України.

Щодо розуміння Європейської конвенції про незастосування строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності слід дати загальну характеристику та правову, лінгвістичну оцінку злочинам проти «людяності». Людяність є загальною моральною, етичною і правовою нормою, яка закріплена на засадах гуманізму, милосердя, справедливості. Людяність не

дозволяє приносити іншим фізичним особам муки і страждання, смерть, катування, голод, крім того, передбачає гуманну поведінку щодо військовополонених. Таким чином, злочини проти людяності мають бути категорією злочинів проти людства, як широкої правової категорії.

РОЗДІЛ 3

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАСТОСУВАННЯ СРОКІВ ДАВНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

3.1. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві зарубіжних держав

Незастосування строків давності, на нашу думку, слід розглядати в першу чергу за досвідом тих країн-агресорів, на території яких відбувались відомі військові злочини та злочини проти людства і які слугували першими процесуальними прецедентами такого міжнародного правосуддя:

Щодо національного законодавства, то в Німеччині існувала дискусія щодо можливості закріплення принципу незастосовності строків давності щодо нацистських злочинців. Основними мотивами для закріплення принципу незастосовності строків були невизначеність і страх перед публічним і міжнародним осудом у випадку наявності компромату на високопосадовців післявоєнної Німеччини. Великий міжнародний резонанс викликав випадок із Х. Глобке, колишнім працівником імперського міністерства внутрішніх справ, який був публічним коментатором «Нюрнберзьких законів». А в роки правління К. Аденауера (ФРН), він займав пост державного секретаря у відомстві канцлера, знаходився в найближчому його оточенні. Розкриття таких випадків приносило надзвичайно велику шкоду престижу ФРН, що зумовлювало ініціативи щодо припинення кримінального переслідування нацистських злочинців.

В результаті дебатів в бундестагу, проекти фракцій відправили в правовий комітет. Комітет запропонував змінити дату початку відліку строків давності з 8 травня 1945 р. на 31 грудня 1949 р., тобто проводити відлік строку давності не з моменту закінчення злочинів, а з моменту створення ФРН і її судових органів. Здійснивши низку соціальних опитувань, було встановлено що

більшість громадян Німеччини не підтримують ініціативу щодо безстроковості засудження нацистських посадовців [78; 61]. Був прийнятий компромісний закон, який відтягував строк давності на 4 роки. Міжнародна спільнота була незадоволена обмеженим характером такого закону. Економічна і Соціальна Рада ООН винесла дві резолюції: від 9 квітня [35] і від 28 червня 1965 р. [36] в яких вимагала не застосовувати строків давності до нацистських злочинців. А вже у 1968 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про незастосовність строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. В результаті бундестаг продовжив строк давності притягнення до відповідальності за нацистські злочини ще на 10 років, а в 1979 році повністю його відмінив. Каталізатором процесу відміни строків давності стала ратифікація ФРН конвенції ГА ООН про незастосовність строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства, що зумовило приведення національного законодавства у відповідність згідно норм міжнародного права. Цей процес серед науковців ФРН отримав назву «процесу подолання минулого».

На відміну від країн, які по-суті сформували існуючу практику незастосування строків давності, і в яких існувала жива дискусія щодо питання притягнення до відповідальності за військові злочини і злочини проти людства, у демократичних країнах, така полеміка була відсутня. На нашу думку, це пов'язано із суспільно-політичними рухами та історичним минулим країн, відповідно, ті країни де не було таких суспільно-історичних перешкод, у вигляді повалення тоталітарного насильницького режиму, могли приймати міжнародну норму за основу без додаткових застережень.

Проаналізувавши кримінальні кодекси держав пострадянського простору, слід вказати на те, що на сьогодні спостерігається тенденція до встановлення правила про незастосування строків давності за ті злочини, які не належать до злочинів миру та безпеки людства, а також до міжнародних злочинів. Окрім КК України, Грузії та Киргизької Республіки це правило закріплено у кодексах

Російської Федерації [21] та у Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки [22].

Таким чином, тенденція до розширення переліку злочинів, щодо яких давність не застосовується, з урахуванням тих, що не належать до злочинів проти миру, безпеки людства чи військових злочинів, чітко простежується у КК держав пострадянського простору. Відповідний принцип міжнародного права у законодавстві зазначених вище держав не порушений, а, навпаки, доповнений національним принципом про незастосування строків давності за найбільш небезпечні злочини. І саме держава повинна вирішувати питання про те, до яких злочинів строки давності не потрібно застосовувати. Як уже зазначалося вище, згідно з КК Киргизької Республіки такі строки не застосовуються за вчинення низки корупційних злочинів. Вважаємо, це крок, що не відповідає ступеню суспільної небезпеки відповідних злочинів, тому такий досвід не може бути запозичений у кримінальне законодавство України.

3.2. Принцип незастосування строків давності за міжнародні злочини у законодавстві України

По-перше, що необхідно відзначити, Україна є учасником обох Конвенцій що стосуються незастосування строків до воєнних злочинців та злочинів проти людства (людяності):

- Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, ратифікація Верховною Радою УРСР від 25.03.1969 р.
- Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів, ратифікація Верховною Радою України, Законом №130-VI від 06.03.2008 р.

Суть і правозастосування обох Конвенцій, в частині незастосування строків в Україні досі є дискусійним. По-перше чинний Кримінальний кодекс містить розділ 20, який в більшій своїй частині диспозицій статей відповідає

кримінально карним, згідно Конвенцій, злочинів. По-друге, з огляду на те, що дія Кримінального кодексу України в часі (ст. 4 КК) та зворотна дія закону про кримінальну відповідальність (ст. 5 КК) не містять згадки про застосування особливих випадків визначення карності згідно ККУ.

Хоча згідно ст. 3 «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загально визнаних принципах і нормах міжнародного права», і навіть більше: «Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» [21].

Кримінальний процесуальний кодекс України також не містить згадки про особливості кримінального переслідування за воєнні злочини та злочини проти людства (людяності). В тому числі, розділ 9 КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» не містить особливостей екстрадиції та передачі підсудних Міжнародному Кримінальному Суду, відповідно глава 44 КПК містить тільки норми передачі (екстрадиції) осіб до інших держав. У зв'язку із цим імплементація норм міжнародного права можлива, на нашу думку, суто шляхом доповнення КК та КПК України новими нормами або внесення змін у вже наявні, або шляхом реструктуризації окремих розділів КК України.

У зв'язку із цим, Кабінетом Міністрів України підготовлено проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права», розміщений на сайті Міністерства юстиції України в порядку громадського обговорення [33]. Автори зазначеного проекту пропонують внести зміни до р. XX Особливої частини КК України, якому дати нову назву – «Злочини проти основ міжнародного права». До вказаного розділу включити норми, які визначатимуть особливості кримінальної відповідальності за злочини проти основ міжнародного права, передбачатимуть притягнення до

відповідальності за вчинення агресії, злочинів проти людяності, за скоєння воєнних злочинів – проти осіб, проти правосуддя, проти власності, проти гуманітарних операцій, за використання символів, застосування заборонених засобів та методів війни, проти рухомих та нерухомих цінностей, будівель та центрів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, а також за вчинення геноциду (загалом 11 статей).

Також цим законопроектом пропонується доповнити Особливу частину КК України новим р. XXI «Злочини проти міжнародного правопорядку», норми якого передбачатимуть притягнення до кримінальної відповідальності за публічні заклики до акту агресії; застосування зброї масового знищення; розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення; посягання на життя представника іноземної держави; злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала; піратство; найманство (З аналізу запропонованого законопроекту можна зробити висновок, що ним пропонується доповнити чинний КК України нормами, які фактично дублюють приписи Женевських та Гаазьких конвенцій, водночас дещо несистемно та за відсутності узгодженості низки правових категорій [33]).

Як вже зазначалося, в українській мові паралельно вживають два переклади терміну – «злочини проти людства» та «злочини проти людяності». Наприклад, в українській версії Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства вжито слово «людство», а в тексті Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів – слово «людяність». Вкотре важливо підкреслити, що така філологічна «описка» має істотне значення. Виходом із ситуації конфлікту норм є те, що обидві конвенції, станом на сьогодні, вже є ратифіковані Україною, а тому судом може бути застосований термін «людство» так і «людяність», а в сторони захисту не буде можливостей свідомо

процесуально затягувати процес через неузгодженість норм Конвенцій та Кримінального кодексу України.

Оцінювання наявних термінологічних визначень у західних наукових колах, узгодження норм КК України з міжнародно-правовими, конвенційно визначеними нормами є одним із пріоритетів розвитку законодавчого процесу в галузі кримінального права. Саме цей шлях веде до правильної кваліфікації злочинів проти миру і безпеки людства під час здійснення кримінального судочинства. Такий підхід є важливою засадою призначення законного і справедливого покарання, має велике кримінологічне значення як відбиття справжнього стану злочинності і її структури в кримінальній статистиці, сприятиме розробленню та застосуванню заходів запобігання злочинам проти миру та безпеки людства [26, с. 75].

Нині в Україні фактично є відсутніми діючі правові механізми відносно покарання за такі міжнародні злочини, як геноцид, агресія, воєнні злочини або злочини проти людяності, враховуючи норми національного права. Так п. 5 ст. 49 передбачає, що «Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437-439 і частині першій статті 442 цього Кодексу». Тобто є чинним, згідно ККУ, незастосування строків лише проти злочинів:

- Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109)
- Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110)
- Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2)
- Державна зрада (ст. 111)
- Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112)
- Диверсія (ст.113)

- Шпигунство (ст.114)
- Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1)
- Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437)
- Порухення законів та звичаїв війни (ст. 438)
- Застосування зброї масового знищення (ст. 439)
- Геноцид (ч. 1 ст. 442)

В діючому Кримінальному кодексі України в статті 437 ККУ згадується про злочин «агресивної війни», «агресивного конфлікту». Це визначення застосовується лише у випадках, коли сам факт агресивної війни визнаний міжнародною спільнотою (Рада безпеки ООН), і тільки по відношенню до національних держав. Залишається відкритим питання відповідальності персоналій за планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії [21].

Приведення українського законодавства відповідно до норм міжнародного права стосовно питань розслідування та покарання основних міжнародних злочинів може допомогти саме ратифікація Римського Статуту Україною [64]. Цей міжнародний документ суттєво посилить відповідальність України перед власними громадянами та міжнародною спільнотою за забезпечення об'єктивного, справедливого та невідворотного покарання для винних у основних злочинах за визначенням міжнародного права. Однак крім ратифікації Римського статуту українське законодавство потребує додаткових змін із врахуванням особливостей специфіки конфлікту, який триває на Донбасі, ситуації в окупованому Криму. Для цього експерти в сфері кримінального, міжнародного гуманітарного права, правозахисні організації, юристи готують низку законопроектів, спрямованих на доповнення наявних недоліків в українському законодавстві [21].

Очевидно, поширення правила про незастосування давності на злочини проти основ національної безпеки у ч. 5 ст. 49 КК України було продиктовано

політичною та воєнною обстановкою, в якій сьогодні перебуває наша держава. Разом із тим незрозуміло, чому строки давності за такі злочини проти громадської безпеки, як терористичний акт (ст. 258), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3), фінансування тероризму (ст. 258-5) обчислюються на загальних підставах.

Притягнення до кримінальної відповідальності за військові злочини і злочини проти людяності є можливим на двох рівнях - національному та міжнародному. Згідно чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., двох Додаткових протоколів 1977 р., Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, Статуту ООН, Визначенню агресії, затвердженою Резолюцією ГА ООН в 1974 р., збройний конфлікт на території України має ознаки міжнародних злочинів - проти міжнародного миру і безпеки, людяності, військових злочинів. Це означає, що давати юридичну оцінку збройного конфлікту і притягувати порушників до кримінальної відповідальності необхідно у взаємодії національних і міжнародних органів кримінальної юстиції. Для цього українське кримінальне законодавство має бути гармонізоване з міжнародними нормативно-правовими актами в частині військових злочинів і злочинів проти людяності

Для того щоб притягнути особу до кримінальної відповідальності на території України, її дії повинні підпадати під норми Кримінального кодексу України. Проблема залучення до відповідальності в Україні за воєні злочини (war crimes) і злочини проти людяності (crimes against humanity) полягає в невідповідності законодавства України з положеннями міжнародного кримінального права. Станом на лютий 2019 року Кримінальний кодекс України не передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти людяності і ті військові злочини, які є порушенням міжнародного звичаєвого правового, а не договірного міжнародного гуманітарного права.

Однак у Верховній Раді України 20.12.2018 був зареєстрований законопроект № 9438, спрямований на усунення прогалин і неточностей в національному законодавстві щодо воєних злочинів і злочинів проти

людяності. Зокрема, законопроект передбачає новий розділ Кримінального кодексу «Злочини проти основ міжнародного права», який буде містити не тільки агресію, але і злочини проти людяності, воєнні злочини.

Разом з тим слід враховувати, що відповідно до ст. 4 Кримінального кодексу України, притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється відповідно до Закону, який діяв на момент вчинення злочину. Це означає, що в разі внесення змін до Кримінального кодексу щодо військових злочинів і злочинів проти людяності, вони (зміни) будуть поширюватися тільки на злочини, скоєні після вступу в силу нових норм [17].

При притягненні на міжнародному рівні до кримінальної відповідальності за військові злочини і злочини проти людяності так само, як і на національному, використовується принцип *Nulla poena sine lege*, згідно з яким не може бути пред'явлено звинувачення кому б то не було без сформульованого раніше визначення складу злочину та відповідної йому міри покарання. Однак, в міжнародній практиці є прецедент відходу від цього принципу в разі вчинення найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства. Так, під час Нюрнберзького процесу було введено дві нові, раніше невідомі традиції судочинства пункту, а саме: «Підготовка військового нападу» і «Злочини проти миру», які були використані при винесенні вироку. Крім того, відносна «гнучкість» норм і принципів міжнародного права закладена в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду (далі -МКС). Так, згідно Римського Статуту, МКС може здійснювати свою юрисдикцію щодо держав, які є учасниками цього Статуту. Однак Статут допускає відхилення від цієї норми і поширення юрисдикції МКС на державу, яка не є учасницею Римського Статуту, але подала заяву про визнання юрисдикції МКС і здійсненні судом юрисдикції щодо конкретного злочину.

Таким чином, притягнення до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні за воєнні злочини і злочини проти людяності, скоєні під час міжнародного збройного конфлікту в Україні, має юридичну перспективу.

Україна за станом на травень 2019 роки не ратифікувала Римський Статут МКС. Згідно зі змінами в ст. 124 Конституції України з 30 червня 2019 року Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах Римського Статуту. Але для визнання юрисдикції МКС необхідно ще рішення Верховної Ради про ратифікацію Римського Статуту. Тобто, Україна не є учасником Римського Статуту, і на неї не поширюється в повній мірі юрисдикція МКС. Але на даний момент, щодо України поширюється часткова юрисдикція МКС -в частині воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Підставою для цього послужило Заява Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду про вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації і керівниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», що призвели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян».

Ще одним інструментом притягнення до відповідальності на міжнародному рівні за злочини проти міжнародного миру і безпеки є Міжнародний суд ООН. Однак використання цього юридичного механізму щодо Російської Федерації ускладнено тим, що Російська Федерація є постійним членом Ради Безпеки ООН. Згідно ст. 94 Статуту ООН саме Рада Безпеки є тим органом, в який можна звертатися в разі невиконання однією із сторін рішення Міжнародного суду. І саме Рада безпеки уповноважена здійснювати заходи для приведення у виконання рішення Міжнародного суду ООН. Таким чином, відсутній фактичний механізм контролю і примусу Російської Федерації виконувати рішення Міжнародного суду ООН [17].

Проблема притягнення до відповідальності винних осіб за цими складами злочинів та щодо ширшого переліку, згідно норм Міжнародного права є надзвичайно важливим і складним питанням. Щодо українського народу вчинялось багато тяжких і жорстоких, абсолютно негуманних злочинів, в тому числі щодо окремих територіальних меншин які живуть на території України.

По-перше: голодомор 1932-1933 рр., що спричинив вимирання мільйонів людей правобережної, підконтрольній радянській владі України. Згідно досліджень Месле та Валліна демографічні втрати Голодомору 1932-1933 рр. становлять 3,2 мільйони осіб [49].

По-друге: депортація кримських татар в 1944 році, де майже півмільйона кримських татар було примусово виселено з півострова, в нелюдських умовах перевезення 7889 татар загинуло в дорозі [48].

По-третє, політика геноциду єврейської нації під час окупації України в період Другої світової війни Третім Рейхом, особливо злочин страти єврейської меншини в Бабиному Яру, де загинуло близько 100 тис. осіб.

Усі згадані злочини залишилися в минулому, але є проблеми, про які мало хто хоче відверто говорити, адже ми живемо ніби то в «цивілізованому суспільстві 21 століття». Станом на сьогодні, в умовах політичної нестабільності, надзвичайно низького рівня соціального захисту населення України населення України сильно знизилося. За роки незалежності кількість населення змінилася із 52 мільйонів до 42 мільйонів осіб, що в окремих джерелах і дослідженнях, досить обережно почали називати геноцидом [5]. Усі ці обставини, на нашу думку, мають бути в повній мірі розслідувані і покарані винуватці, якщо їх можливо вчасно притягнути до відповідальності.

Крім того, досить спірним в майбутньому, може стати застосування ст. 109 ККУ, щодо дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. На нашу думку, у випадку існування концепції про незастосування строків за цей злочин, особи, які очолювали Революцію гідності, навіть через 50 років можуть з'явитися на лаві підсудних, незважаючи на те, що вони самі себе амністували від кримінальної відповідальності, згідно Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» №743-VII від 21.02.2014 р. Звісно, якщо Конституційний суд

визнає цей закон неконституційним та саме суспільство, на той період, вважатиме їх вчинок аморальним.

Щодо інших наслідків зміни політичного устрою країни в результаті революції гідності, в першу чергу слід звернути увагу на конфлікт, який відбувається у районах Донецької та Луганської областей, анексія Кримського півострова. Численні докази систематичного застосування насилля по відношенню до цивільних в окупованих містах та селищах Кримського півострову та Донбасу свідчать про скоєння російськими військовими та незаконними збройними формуваннями таких основних міжнародних злочинів, як злочини проти людяності та воєнні злочини.

У нинішньому законодавстві України є недоліки, які значно впливають на процеси розслідувань і покарань основних міжнародних злочинів згідно норм міжнародного права. У Кримінальному кодексі України не в повному обсязі враховано особливості міжнародних злочинів. В статті 29 Римського статуту чітко вказано, що строк давності не поширюється на всі чотири основні міжнародні злочини, тобто особа, яка є винною у скоєнні таких злочинів, навіть і через 10 років може бути притягнута до відповідальності.

В Україні визнається, що воєнні злочини та злочини проти людяності підпадають під дію спеціальної конвенції ООН – Конвенція про незастосування передбачених законом обмежень до воєнних злочинів та злочинів проти людства. Цей документ, прийнятий ще в 1968 році, визначає, що з метою забезпечення ефективних юридичних інструментів захисту прав людини та основних свобод, а також запобігання геноциду, злочинам проти людства та військовим злочинам міжнародне право вводиться в дію принципи незастосування до військових злочинів та злочинів проти людяності обмежень. Ми з'ясували, що це означає, що незалежно від того, де і коли були вчинені ці злочини, вони повинні бути розслідувані, і особи, які вчинили ці злочини, повинні бути покарані відповідно до закону.

З 2010 року за результатами конференції в Кампалі (Уганда) агресія, як особливий вид злочину, для скоєння якого людина планує, ініціює або здійснює

акт агресії, використовуючи військову силу держави в порушення рішень та домовленостей ООН, так само була включена в перелік основних злочинів. Злочин агресії так само підпадає під дію принципу незастосування обмежень [17].

Притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності під час триваючого збройного конфлікту представляє величезну складність і з юридичної точки зору, і з практичної. Як показує досвід міжнародних збройних конфліктів ХХ–ХХІ ст., повноцінне залучення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, агресію і злочини проти людяності, частіше відбувається після закінчення конфлікту або, як мінімум, його збройної фази. В цьому є особливість юридичної оцінки міжнародних конфліктів, яка остаточно формується після припинення агресії. Крім того, анексія, окупація і бойові дії – є прямою перешкодою для здійснення розслідувань і правосуддя. Україна знаходиться в стані триваючого збройного конфлікту, в зв'язку з чим, притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності пов'язане з цілою низкою складнощів і об'єктивних перешкод. Українське законодавство виявилось не готовим до застосування в умовах агресії, анексії частини території України, здійснення воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Представникам української влади, співробітникам правоохоронної і судової систем на 2014 рік бракувало досвіду і знань, необхідних для юридичної оцінки агресії і супутніх їй злочинів. Це стало однією з причин спочатку помилкової кваліфікації дій агресора і інших злочинів, які супроводжують міжнародний збройний конфлікт. З 2014 (з моменту початку подій в Криму і на сході України) до 2018 року офіційно збройний конфлікт був кваліфікований як тероризм, а українські збройні сили і правоохоронні органи діяли в рамках норм про антитерористичну діяльність. Слідча і судова практика так само давала юридичну оцінку злочинів, скоєних в зоні бойових дій і на території ОРДЛО, в контексті терористичної діяльності та протидії їй. Таким

чином, частина злочинів, які мають ознаки воєнних або проти людяності, були кваліфіковані як злочини терористичного характеру.

Станом на 1 січня 2019 року набули чинності 674 обвинувальних вироки, в яких злочини, скоєні в зоні збройного конфлікту, кваліфіковані як злочини терористичного характеру. Крім того, початкова хибна юридична оцінка подій на сході України привела до відсутності статусу у військовополонених, і жертв агресії серед цивільного населення [17].

Неготовність правоохоронної і судової системи до агресії і інших злочинів, які вона закономірно за собою спричинила. До 2014 року в Україні була повністю ліквідована військова юстиція: військова прокуратура і військові суди. Після початку агресії в 2014 році ця ситуація була частково виправлена відновленням військової прокуратури. Однак втрачений пласт фахівців в сфері військової юстиції не був відновлений. Крім того, програми навчання юристів національного права не включають предмет «міжнародне кримінальне право».

Таким чином, міжнародне право, що регулює воєнні злочини і злочини проти людяності, вивчається юристами національного права оглядово. Такого обсягу знань недостатньо для застосування їх в слідчій і судовій практиці. Тому для грамотного і ефективного розгляду справ стосовно скоєння військових злочинів і злочинів проти людяності, в першу чергу, необхідно підготувати суддів, слідчих, прокурорів і адвокатів. Мається на увазі не тільки знання правил і звичаїв війни, гуманітарного права, а й глибокі знання про специфіку поведінки людей в умовах збройного конфлікту. Наприклад, є суттєві відмінності в оцінці стану афекту цивільних осіб в мирний час і комбатанта в зоні бойових дій.

Крім того, суди загальної юрисдикції не можуть впоратися з поточним навантаженням, особливо в східному регіоні країни, на який припадають майже всі справи, пов'язані з міжнародним конфліктом. Через це судам складно дотримуватися процесуальних термінів.

Розслідувати злочини, скоєні в зоні збройного конфлікту, і слухати їх в суді необхідно швидше, ніж це відбувається у випадках з загально-

кримінальними злочинами на мирній території. Це пов'язано з тим, що огляд місця злочину є ускладненим, бо воно в будь-який момент може виявитися фізично недоступним для представників правоохоронних органів.

По-друге, і цивільне населення, і військові в таких умовах часто змінюють місце перебування, що ускладнює і часто робить неможливими допити свідків, потерпілих і підозрюваних. Система судів загальної юрисдикції, як і правоохоронні органи, не в змозі забезпечити належну оперативність розслідування і слухання таких справ.

Наступна особливість притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності полягає в тому, що більшість цих справ припадає на суди Донецької й Луганської областей. Серед суддів Донецької і Луганської областей багато хто має близьких родичів і членів сім'ї на непідконтрольній території, частина суддів є вимушеними переселенцями. Ця обставина робить здійснення правосуддя небезпечним для самих суддів, що впливає на незалежність і об'єктивність судді. Негативно на можливість притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності позначається: відсутність фізичної можливості у правоохоронних органів України проводити розслідування злочинів на тимчасово окупованій території ОРДЛО; затримувати підозрюваних осіб, які перебувають на непідконтрольній українському уряду території. Таким чином, на даний момент неможливо забезпечити рівне притягнення до кримінальної відповідальності всіх акторів, які вчинили воєнні злочини або злочини проти людяності в ході міжнародного збройного конфлікту в Україні.

Питання видачі (екстрадиції) правопорушників в українському законодавстві врегульоване відповідно до міжнародних конвенцій, учасником яких є Україна. Зокрема, Європейська конвенція про видачу 1957, Додатковий протокол 1975 і Другий додатковий Протокол 1978 Конвенції 1957 (підписані в рамках Ради Європи).

Відповідно до ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі. По відношенню до громадян інших країн, то в

Україні крім зазначених конвенцій, діють міжнародні двосторонні договори про правову допомогу в кримінальному процесі, а також норми Кримінального процесуального кодексу. Національне законодавство передбачає, в тому числі, і скорочену процедуру видачі запитуваних осіб. Що стосується видачі правопорушників між Україною і Російською Федерацією, то згідно із заявою заступника Генерального прокурора України Євгена Єніна, за останні 4 роки Росія видала Україні більше 90 правопорушників [17].

Україна, в свою чергу, також видає осіб, підозрюваних у вбивствах, грабежах та інших злочинах насильницького характеру. Така співпраця у кримінальних справах між двома країнами регулюється, як вище перерахованими міжнародними конвенціями, так і Угодою між Генеральною прокуратурою України і прокуратурою Російської Федерації про правову допомогу і співробітництво від 21.05.1993. Однак така співпраця здійснюється лише в кримінальних справах щодо загально-кримінальних злочинів. Видача осіб (екстрадиція), що вчинили воєнні злочини і злочини проти людяності під час міжнародного збройного конфлікту в Україні, між двома країнами не проводиться. В рамках Мінських угод здійснюється обмін «заручниками і незаконно утримуваними особами» між представниками ОРДЛО і представниками України. Російська Федерація бере активну участь в переговорах з обміну і в самих обмінах. Але ці обміни здійснюються поза правовим полем, як міжнародним, так і національним, і є виключно результатом домовленостей сторін.

Дещо інше світло на події 2014-2019 рр. та дійсний правовий статус сторін, вбачається у процесі кваліфікації воєнних злочинів, якщо звернутися до чинних міжнародних угод, щодо покарань воєнних злочинів. У 1950 році Комісія міжнародного права представила Генеральній Асамблеї ООН «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, що знайшли відображення у рішенні цього трибуналу» [70].

По-перше, серед зазначених принципів потрібно виділити заборону агресивної війни. Цей принцип можна вивести із положення про заборону

застосування сили і погрози силою, а також із Визначення агресії, прийнятого Генеральною Асамблеєю у 1974 р. Згідно з Визначенням агресії застосування збройної сили державою є свідченням акту агресії. Стаття 3 документа перераховує дії, які можна вважати такими, що розвивають принцип заборони агресивної війни і захоплення території в ході агресії, більшість із них можна прослідкувати у діях Російської Федерації відносно України.

Серед таких дій виділяють:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи інша воєнна окупація, навіть тимчасового характеру, є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія території іншої держави або її частини;

- бомбардування збройними силами однієї держави території іншої чи застосування будь-якої зброї держави проти території іншої;

- блокада портів або берегів однієї держави збройними силами іншої;

- напад озброєними державами на сухопутні морські або повітряні сили чи морські і повітряні флоти іншої держави;

- застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої за домовленістю, на порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

- дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана в розпорядження іншої держави, використовувалася цією державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

- заслання державою або від її імені озброєних банд, груп і регулярних сил або політиків, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять дуже серйозний характер і рівнозначні перерахованим вище актам.

По-друге, важливим є принцип невідворотності покарання за вчинення будь-якої дії, яка згідно з міжнародним правом вважається злочином. Серед інших загальновизнаних принципів можна виділити такі:

- якщо держава не встановлює покарання за дію, яка міжнародним правом віднесена до категорії злочинів проти миру та людства, то це не є обставиною, що звільняє винну особу від міжнародної кримінальної відповідальності;

- службове становище особи, яка вчинила міжнародний злочин, не звільняє її від особистої відповідальності. Більше того, службове становище очільника держави або відповідального чиновника передбачає підвищену кримінальну відповідальність у випадку вчинення дії, забороненої міжнародним кримінальним правом;

- виконання особою злочинного наказу свого уряду або начальника не звільняє цю особу від відповідальності, якщо свідомий вибір був фактично можливим;

- кожна особа, яка обвинувачується у міжнародному злочині або злочині міжнародного характеру, має право на справедливий розгляд справи в суді; - незастосування строків давності до осіб, які вчинили воєнний злочин чи злочин проти людства.

Це встановлено Конвенцією від 26 листопада 1968 р. Крім розглянутих, міжнародно-правовими документами проголошені деякі принципи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. закріплені принципи презумпції невинуватості, здійснення правосуддя тільки судом, гласності судового розгляду, рівності осіб перед законом і судом, заборони пропаганди війни, рабства, тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Ці та деякі інші принципи міжнародного кримінального права передбачені також Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. У них сформульовано широкий комплекс норм із забезпечення і захисту прав людини та основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини, а також закріплені конкретні міжнародно-правові зобов'язання держав з додержання і втілення в життя таких норм.

У подальшому, розглянуті принципи отримали свій розвиток у нормах Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. Зокрема у ст. 75 встановлено заборону під загрозою кримінального покарання представників цивільних чи воєнних органів застосовувати насильство щодо життя, здоров'я, фізичного чи психічного стану осіб за дії, пов'язані зі збройними конфліктами (вбивства, тортури, тілесні покарання і каліцтва, захоплення заручників тощо). У 1973 р. спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН були прийняті Принципи міжнародної співпраці щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства.

Якраз в цій частині необхідно звернутися до Конвенції про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства. Те, що більшість вчених схиляються до того, що в Україні відсутній правовий механізм покарання таких категорій злочинів, це є твердженням абсурдним. У світлі чинного Кримінального кодексу України, який, можливо і не є досконалим в частині цієї категорії злочинів, але передбачив проблему застосування/незастосування строків давності. Крім того, існують ратифіковані Україною норми міжнародного права, які беззастережно мають виконуватись.

Щодо судової практики, то поки що єдиною і показовою в Україні є рішення Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 р. у справі №1-33/2010, яке засуджувало голодомор 1932-1933 років, як геноцид Української нації.

В Україні перший правовий акт, який в загальній формі вирізняв Голодомор як акт геноциду, був Закон України "Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні". Цей закон бува ухвалений Верховною Радою України 28 листопада 2006 р [13]. Стаття 1 цього Закону встановила: «Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу». Закон став політико-правовим підґрунтям для проведення масштабного офіційного розслідування обставин та наслідків вчинення в Україні геноцидного вбивства мільйонів українців штучно організованим голодом. Розслідування розпочалось у травні 2009 р. , коли

Служба безпеки України порушила кримінальну справу №475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 рр. за ознакою злочину, передбаченого ч.1 ст. 442 Кримінального кодексу України [8, с. 230].

В результаті розслідування було документально встановлено головних найактивніших суб'єктів злочину і ухвалено процесуальне рішення про порушення кримінальної справи відносно Сталіна Й.В., Молотова В.М., Кагановича Л.М., Постишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я, Хатаєвича М.М. за фактом організації вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках, за ознаками злочину, передбаченого ч.1 ст.442 Кримінального кодексу України [8]. Після цього 31 грудня 2009 р. об'єднану кримінальну справу №475 згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства України і за погодженням з Генпрокуратурою України було направлено на розгляд Апеляційного суду м. Києва (далі Апеляційний суд) [7]. Вивчивши її матеріали, Апеляційний суд відзначив: «У практиці вітчизняного кримінального судочинства вказана кримінальна справа є абсолютно унікальною, такою яка має особливу процесуальну специфіку» [31].

З огляду на юридичну специфічність справи та її суспільну вагомість Апеляційний суд відповідно до глави 23 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України здійснив її попередній розгляд і в ході розгляду перевірів відповідність висновків Головного слідчого управління СБУ встановленим слідством фактам, підтвердив обґрунтованість кваліфікації Голодомору як злочину геноциду та ухвалив власну детально мотивовану постанову по справі. «Перевірівши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи, Апеляційний суд на підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки зібраних в ній доказів в їх сукупності, зазначає про доведеність та обґрунтованість викладених в постанові висновків про вчинення Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Чубарем В. Я., Хатаєвичем М. М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч.1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи».

Апеляційний суд приділив належну увагу аналізу як нормативних, так і фактичних підстав кваліфікації Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як злочину геноциду. Суд встановив, що відповідно до Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України «геноцид означає ... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» і що для кваліфікації злочинних дій як геноциду «необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити лише визначену в Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої».

Підбиваючи підсумки оцінки фактичних підстав кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду, Апеляційний суд зазначив, що матеріали справи розкрили причини й мотиви вчинення злочину та характерні риси його об'єктивної та суб'єктивної сторін. Постановою суду визнано доведеним, що Голодомор 1932-1933 рр. в Україні:

- сплановано з метою придушення українського національно-визвольного руху та недопущення побудови незалежної української держави; - вчинено шляхом насильного вилучення в українських селян всіх продуктів харчування та позбавлення їх доступу до їжі, тобто штучного створення життєвих умов, що призвели до фізичного знищення питомого складника української національної групи – українського селянства (в Україні на той час абсолютна більшість селян була українцями, а абсолютна більшість українців - селянами);

- здійснено як один з етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини, була суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 р. право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утворення незалежної української держави;

- організовано вищим керівництвом партійно-радянського комуністичного режиму, серед якого особливо важливу й активну роль у вчиненні злочину відігравали виокремлені у справі семеро осіб. В Постанові

Апеляційного суду, зокрема, зазначено: «Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П.П. , Косіора С.В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. – знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме української національної групи як такої».

Найголовніше для нашого дослідження, що суд посилається до норм міжнародного права, а конкретно до Конвенції про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства:

«Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ратифікованою УСРР 25 березня 1969 р. (ст. 1), передбачено, що геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції)».

Втім, суд стикнувся із проблемою неможливості притягнення осіб до кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами (смерть обвинувачених осіб). У зв'язку з чим справу було закрито, але було надано висновок про те, що «органом досудового слідства встановлено і доведено, що вони вчинили злочин, який кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України».

Висновки до третього розділу

Отже, на відміну від країн, які по-суті сформували існуючу практику незастосування строків давності, і в яких існувала жива дискусія щодо питання притягнення до відповідальності за військові злочини і злочини проти людства, у демократичних країнах, така полеміка була відсутня. Це пов'язано із суспільно-політичними рухами та історичним минулим країн, відповідно, ті країни де не було таких суспільно-історичних перешкод, у вигляді повалення тоталітарного насильницького режиму, могли приймати міжнародну норму за основу без додаткових застережень.

Проаналізувавши кримінальні кодекси держав пострадянського простору, слід вказати на те, що нині спостерігаються випадки відносно встановлення правила про незастосування строків давності за ті злочини, які не стосуються злочинів миру та безпеки людства, а також міжнародних злочинів. Крім КК України, Грузії і Киргизької Республіки таке правило закріплюється у кодексах Російської Федерації та у Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки.

Україна є учасником обох Конвенцій що стосуються незастосування строків до воєнних злочинців та злочинів проти людства (людяності):

- Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, ратифікація Верховною Радою УРСР від 25.03.1969 р.

- Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів, ратифікація Верховною Радою України, Законом №130-VI від 06.03.2008 р.

Згідно ККУ, незастосування строків можливе лише проти вказаних злочинів:

- Дії, що спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу чи на захоплення державної влади (ст. 109);

- Посягання на територіальну цілісність та недоторканність України (ст.110);

- Фінансування дій, які вчинені з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2);

- Державна зрада (ст. 111);

- Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112);

- Диверсія (ст.113);

- Шпигунство (ст.114);

- Перешкода законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1);

- Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437);
- Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438);
- Використання зброї масового знищення (ст. 439);
- Геноцид (ч. 1 ст. 442).

ВИСНОВКИ

Таким чином, держави мають повноваження щодо ініціювання національних судових процесів, зокрема відносно злочинів проти людства і геноциду на основі Конвенції ООН про незастосування строків давності. Щодо питання належного обов'язку держав в міжнародному праві в цілому, то не все так конкретно, насамперед якщо такий обов'язок прямо не стосується відповідного міжнародно-правового інструменту.

За весь період існування міжнародного права ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина не змогли вплинути на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, і передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних організаторів і виконавців цих злочинів. Це значно впливає на мир та безпеку держав, юридичний зміст якої визначено як у актах міжнародно-правового характеру, так і у багатьох національних кримінальних законах, хоча безпека людства спонукає під цим поняттям зрозуміти стан захищеності невизначеної групи осіб від будь-яких загроз, що можуть зашкодити їхнім життєво важливим інтересам. Ясно, що список життєво вагомих інтересів людства є досить обширним і сумнівно, що він може бути сформульований у законодавстві тієї чи іншої держави. Як зрозуміло з поняття «військові злочини» у міжнародному праві, можна стверджувати, що такі злочини являють собою небезпеку для фізичного існування людства в цілому. Наприклад, застосування заборонених засобів і методів ведення війни, зокрема, зброї масового ураження, загрожує існуванню невизначеної кількості людей, незалежно від будь-яких їхніх характеристик, тобто загрожує існуванню людства.

Щодо принципу незастосування строків, очевидно, що він не має тієї юридичної сили та впливу, який мав би бути як у міжнародного договору і конвенції. В першу чергу така проблема виникає у зв'язку із індивідуалізацією

діяння, скоєного певною особою. Відповідно, держава може як підтримувати публічне обвинувачення щодо цієї особи, так і приховувати певні події, обставини, факти для задоволення своїх власних політичних чи міжнародних інтересів. По друге, проблемою де-факто є межа фізичного циклу життя фізичної особи, де особа у зв'язку зі старінням та смертю не доживає до суду. По третє, проблемою використання принципу незастосовності строків є юрисдикційна можливість притягнення певних осіб до відповідальності. Так досі залишаються без належного покарання злочини агресивної війни РФ проти Грузії та України.

Під поняттям «незастосовність строків давності» у міжнародному кримінальному праві слід розуміти передбачену міжнародними нормативно-правовими актами невживаність встановленого законом строку, після якого виключається кримінальна відповідальність і застосування покарання за скоєний злочин.

Принцип незастосування строків давності перший раз був проголошений у Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. і відноситься лише до зазначених у цій Конвенції групи злочинів відносно їх особливої небезпеки для всього людства.

Норма міжнародного права, щодо незастосовності строків давності, може мати диспозитивний і навіть вибірковий характер. В даному випадку є очевидним, що Конвенція про незастосування строків давності за військові злочини та злочини проти людства не застосовується аксіоматично, а лише в сукупності із іншими нормами міжнародного права, в тому числі із діючою судовою практикою міжнародних судів щодо окремих категорій злочинів.

Щодо розуміння Європейської конвенції про незастосування строків давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності слід дати загальну характеристику та правову, лінгвістичну оцінку злочинам проти «людяності». Людяність є загальною моральною, етичною і правовою нормою, яка закріплена на засадах гуманізму, милосердя, справедливості. Людяність не дозволяє приносити іншим фізичним особам муки і страждання, смерть,

катування, голод, крім того, передбачає гуманну поведінку щодо військовополонених. Таким чином, злочини проти людяності мають бути категорією злочинів проти людства, як широкої правової категорії.

Беручи до уваги напрям розвитку, який може спонукати до повного краху і суспільну небезпеку міжнародних злочинів, відповідальність держави-порушника виражається в різноманітних формах і ступенях обмеження її суверенітету. Однією з форм такого обмеження, згідно міжнародного права, є відповідальність винних фізичних осіб, повсякчас наперекір національному праву держави-правопорушника. Відповідно до низки міжнародних нормативно-правових актів, індивіди мають нести за злочини проти людства міжнародну кримінальну відповідальність. Індивіди мають дотримуватись норм міжнародного права та у разі порушення цих норми, вони повинні нести відповідальність, навіть якщо інше передбачено національним законодавством, громадянином якою є ця особа. Саме держава має нести відповідальність у вигляді обмеження державного суверенітету за скоєння індивідом злочину, коли злочинець вилучається з цієї держави.

Таким чином, принцип незастосування строків давності за воєнні злочини та злочини проти людства, є ключовим елементом в діяльності міжнародних трибуналів. Принцип незастосування строків до цієї категорії злочинів застосовується беззастережно Міжнародним Кримінальним Судом. Втім, в світлі національного права, окремі країни створюють умови і перешкоди щодо здійснення правосуддя МКС. На прикладі Японії стало зрозуміло, що принцип незастосування строків давності діє лише в сукупності із іншими базовими нормами міжнародного права.

Ратифікація Україною Римського Статуту сприятиме вирішенню питання щодо покарання та розслідування головних міжнародних злочинів шляхом приведення законодавства України до норм міжнародного права. Цей міжнародний документ значно вплине на відповідальність України перед власними громадянами і міжнародною спільнотою за забезпечення об'єктивного, справедливого та невідворотного покарання для винних у

основних злочинах згідно міжнародного права. Проте, окрім ратифікації Римського Статуту, в українському законодавстві мають бути внесені додаткові зміни із врахуванням особливостей специфіки конфлікту, що досі відбувається на Донбасі, а також ситуації в окупованому Криму. Для таких змін, юристи, експерти з питань кримінального, міжнародного гуманітарного права, а також правозахисні організації готуватимуть ряд законопроектів, які будуть спрямовані на заповнення прогалів в українському законодавстві.

Притягнення до кримінальної відповідальності за військові злочини і злочини проти людяності є можливим на двох рівнях - національному та міжнародному. Згідно чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., двох Додаткових протоколів 1977 р., Римського статуту міжнародного кримінального суду, Статуту ООН, Визначенню агресії, затвердженою Резолюцією ГА ООН в 1974 р., збройний конфлікт в Україні має ознаки міжнародних злочинів -проти міжнародного миру і безпеки, людяності, військових злочинів. Це означає, що давати юридичну оцінку збройного конфлікту і притягувати порушників до кримінальної відповідальності необхідно у взаємодії національних і міжнародних органів кримінальної юстиції. Для цього українське кримінальне законодавство має бути гармонізоване з міжнародними нормативно-правовими актами в частині військових злочинів і злочинів проти людяності

Проблему практичного застосування принципів міжнародного права слід шукати не в міжнародних і національних нормативно-правових актах, а в порядку їх виконання. Сьогодні, в умовах агресії з боку Російської Федерації, неможливо повної мірою застосовувати норми міжнародного та національного права на окупованих територіях. В першу чергу у зв'язку з тим, що РФ публічно ігнорує норми права. В сучасних умовах воєнного конфлікту на Донбасі, в даний момент, важливо прийняти і усвідомити певну позицію сили, яку має опонент.

Аргументовано доведено, що проблема застосування міжнародного права в Україні, в частині притягнення до відповідальності за воєнні злочини та

злочини проти людства, є актуальною, але в даних політичних умовах, неможливою у зв'язку із відсутністю належного публічного регулювання. Проблема правового регулювання, існує лише в частині приведення Кримінального кодексу України згідно норм міжнародного права.

Проблема незастосування строків давності щодо злочинів, які скоєні на території ОРДЛО, буде залишатися актуальною протягом наступних десяти років, оскільки є очевидним, що правосуддя може відбутися лише у випадку розв'язання збройного конфлікту, перемоги однієї із сторін, або у випадку повного примирення сторін. Необхідно залишати надію на те, що злочини Російської Федерації на території України не будуть забуті, а винні особи, з плином часу понесуть належну і справедливу відповідальність за свої вчинки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адельханян Р.А. Военные преступления в современном праве. – 2 – е изд., перераб. и доп. / Р.А. Адельханян. – М. : Научная книга, 2006. – 320 с.
2. Аликперов Х. Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности / Х. Д. Аликперов // Законность. - 1999. - № 8. - С. 12-13.
3. Большой юридический словарь / А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских, А. Я. Сухарева. М.: Инфра-М, 2003. - 704 с.
4. В ЕС расстроены: Порошенко хочет членство в Международном уголовном суде только через три года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://humanrights.org.ua/ru/material/v_jes_zasmucheni_poroshenko_khoche_chlenstvo_v_mizhnarodnomu_kriminalnomu_sudi_azh_cherez_tri_roki.
5. В Україні зникло до тисячі сіл. Яка область вимре першою – ТСН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-zniklo-do-tisyachi-sil-yaka-oblast-vimre-pershoyu-1225125.html>
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
7. Вісник Служби безпеки України : спец. випуск. №57 : За матеріалами кримінальної справи про Голодомор-геноцид 1932-1933 років в Україні. – К. : СБ України, 2010. – 223 с.
8. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом: Монографія / За ред. В. Василенка, М. Антонович. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». - 2013. – 360 с.
9. Гражданское право. В 3 т. Т. 1 : учебник / под ред. В. Ф. Чигири. Минск : Амалфея, 2008. - 864 с.
10. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125

11. Житний О. О. Давність злочину в кримінальному праві України та міжнародно-правових документах (порівняльний аналіз). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2949/%CE>
12. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 28. – С. 7–16.
13. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28.11.2006 р. №376-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - №50. - Ст.504
14. Іван Дем'янюк - особа без громадянства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/05/110512_demjanjuk_profile_is
15. Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М.: Юрид. лит. 1979. – 264 с.
16. Ковалев М. И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе / М. И. Ковалев // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 68-75.
17. Коваль Д. Типологія злочинів, скоєних на Донбасі з точки зору міжнародного гуманітарного права і національних законодавств України та Росії / Д. Коваль, А. Маляр, О. Гнезділова, О. Баум. - Київ, 2019. - 36 с.
18. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_168
19. Костенко Н.И. Международный уголовный суд (юрисдикционные аспекты) / Н. И. Костенко // Государство и право. – 2000. - № 3. - С. 93-95.
20. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

21. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-3, зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 25-26. - Ст.131
22. Мадзігон Н.В. Особливості імплементації норм міжнародного права щодо міжнародних злочинів / Н. В. Мадзігон // Прикарпатський юридичний вісник. - 2018. - № 3 (24). - С. 197–200.
23. Макар В. Р. Формування єдиного європейського правопорядку: теоретико-правові підходи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. – 18 с.
24. Макдугалл Дж. Современные формы рабства, доклад ООН // Экономический и Социальный совет, E/CN.4/Sub.2/1998/13 22 June 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4a5ca3a52>
25. МВТ, приговор от 1 октября 1946 года, воспроизведен в издании: The Trial of German Major War Criminals, Proceedings of the International Military Tribunal Sitting at Nuremberg, Germany, часть 22 (1950), стр. 445. В поддержку этой точки зрения см.: G. Dahm, J. Delbrück and R. Wolfrum, Völkerrecht, том I/3, 2nd edn. (2002), стр. 1035
26. Мохончук С. Проблеми юридичної кваліфікації злочинів проти миру і безпеки людства / С. Мохончук // Юрист України. - 2011. - № 4 (17). - С. 71–76.
27. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. - 239 с.
28. Никитина А. А. Сроки в институте освобождения от уголовной ответственности / А. А. Никитина // Legea Si Viata. - 2016. - С. 75 -79

29. Нікітіна А. О. Строки в кримінальному праві та їх значення. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право) / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. - Харків, 2018. - 218 с.

30. Панов В. П. Международное уголовное право: учеб. пособ. / В. П. Панов. – М.: Инфра-М, 1997. – 320 с.

31. Постанова Апеляційного Суду м. Києва у справі № 1-33/2010, 13 січня 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9470003>

32. Принципи міжнародного права, що підтверджені Статутом Нюрнберзького Трибуналу і знайшли відображення у його рішенні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles.shtml

33. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права № 9438 від 20.12.2018 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9438&skl=9

34. Проект кодексу про злочини проти миру та безпеки людства ООН від 01.01.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_710

35. Резолюция 1074 D (XXXIX). Вопрос о наказании военных преступников и лиц, совершивших преступления против человечества. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/471/25/IMG/NR047125.pdf?OpenElement>

36. Резолюция 1158 (XLI). Вопрос о наказании военных преступников и лиц, совершивших преступления против человечества. [Електронний ресурс]

– Режим доступу: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/506/21/IMG/NR050621.pdf?OpenElement>

37. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

38. Рейхенбах Г. Направление времени / Г. Рейхенбах. - М. : Изд-во иностр. лит., 1962. - 199 с.

39. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

40. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців від 08.08.1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_201

41. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 512 с.

42. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. / Ю. С. Шемшученко та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д-Й. - 744 с.

43. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 43

44. Cassese, A, P. Gaeta, and J. Jones, eds. The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. Vol. 2, New York: Oxford University Press, 2002

45. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, New York, 26 November 1968, United Nations Treaty Series, vol. 754, No. 10823, p. 73. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf

46. Elias T.O. The Doctrine of Intertemporal Law / T.O. Elias // The American Journal of International Law. - № 74. – 1980. – P. 285-307.
47. Formulation of the Nürnberg Principles – Report by J. Spiropoulos, Special Rapporteur A/CN.4/22 (12 April 1950) // Yearbook of the International Law Commission. – 1954. – Vol. II. – P. 181–195.
48. Garrard, John; Healicon, Alison (1993). World War 2 and the Soviet People: Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. New York City: Springer Publishing.
49. Holodomor. Reflections on the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine. / Edited by Lubomyr Y. Luciuk with the assistance of Lisa Grekul. – The Kashtan Press, Kingston, Ontario, Canada, 2008.
50. International Criminal Tribunal for Rwanda [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unictr.org/>
51. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.icty.org/>
52. International Military Tribunal at Nuremberg, in The Trial of German Major War Criminals, Proceedings of the International Military Tribunal Sitting at Nuremberg, Germany, часть 2, стр. 46.
53. Island of Palmas Case (or Miangas), United States v. Netherlands, Award, (1928) II RIAA 829, ICGJ 392 (PCA 1928), Permanent Court of Arbitration [PCA], 4 April 1928.
54. Janowiec and others v. Russia, Application № 55508/07 and 29520/09, ECHR, Grand Chamber, Judgment, 21 October 2013.
55. Judgment International Military Tribunal for the Far East [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/index.html>
56. Kirsch P. Applying the Principles of Nuremberg in the International Criminal Court / P. Kirsch // Washington University Global Studies Law Review. – 2007. – Vol. 6. – P. 501–509

57. Kononov v. Latvia, Application No 36376/04, ECHR, Grand Chamber, Judgment, 17 May 2010
58. Leigh, M. «The United States and the Statute of Rome.» *The American Journal of International Law* 95, no. 1 (2001): 124-31.
59. Miller, Michael. *Leaders of the SS and German Police, Vol. 1* (англ.). — San Jose, CA: R. James Bender, 2006.
60. Morris, M. «High Crimes and Misconceptions: The ICC and Non-Party States.» *Law and Contemporary Problems* 64, no. 1 (2001): 13-66
61. NS-Verbrechen. Verjährung. Gesundes Volksempfinden / NS-Verbrechen // *Der Spiegel*. - 1965. - № 11. - P. 30–44
62. Prosecutor v. Enver Hadžihasanović, Mehmed Alagić, Amir Kubura (Decision on Joint Challenge to Jurisdiction), IT-01-47-PT, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 November 2002.
63. Prosecutor v. Naser Orić (Trial Judgement), IT-03-68-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 30 June 2006
64. Rome Statute of the International Criminal Court. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.webcitation.org/66vwVRVSf>
65. S.W. v. United Kingdom, Application No 20166/92, ECHR, Chamber, Judgment, 22 November 2005.
66. Schabas W. Retroactive Application of the Genocide Convention / W. Schabas // *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*. - №2. - 2010. - P.36-59
67. Schabas, W. «The International Criminal Court and Non-Party States.» *Windsor Yearbook of Access to Justice* 28 (2010): 1-21.
68. Scharf, M. «The ICC`s Jurisdiction over the Nationals of Non-Party States: A Critique of the U.S. Position.» *Law and Contemporary Problems* 64, no. 1 (2001): 67-117
69. The Elements of Crimes. Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First Session, New

York, 3-10 September 2002» In Selected Basic Documents Related to the International Criminal Court, 434. The Hague: ICC publication, 2011

70. The International Military Tribunal for Germany [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/imt.asp

71. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, Situation in Darfur, Sudan, ICC02/05-01/09-3, International Criminal Court (ICC), Pre-Trial Chamber I, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir, 4 March 2009

72. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, Situation in Darfur, Sudan, ICC02/05-01/09-94, International Criminal Court (ICC), Pre-Trial Chamber I, Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, 12 July 2010

73. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Situation in the Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06, International Criminal Court (ICC), Pre-Trial Chamber I, Decision on the confirmation of charges, 29 January 2007

74. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Situation in the Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06, International Criminal Court (ICC), Trial Chamber, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, 14 March 2012

75. Tomuschat Christian. Prosecuting Denials of Past Alleged Genocides. In The UN Genocide Convention: A Commentary, edited by P. Gaeta, 513-30. New York: Oxford University Press, 2009.

76. Triffterer, O., and K. Ambos, eds. The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. 3rd ed. Oxford: Beck/Hart, 2016

77. Victor Klemperer: Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten, Tagebücher 1933-1941 und 1942-1945, Aufbau-Verlag, 11. Aufl., Berlin 1995, 3-351-02340-5 (in German; I will give witness until the last minute, diary notes 1933-1945)

78. Wie steht die Bevölkerung zur Verjährung // Frankfurter Allgemeine Zeitung. - 1965. - № 63. - P.5.